

USAID | УКРАЇНА
ВІД АМЕРИКАНСЬКОГО НАРОДУ

ІНКЛЮЗИВНА ОСВІТА: КРОК ЗА КРОКОМ

Проект «Інклюзивна освіта: крок за кроком»

**Створення
індивідуальної програми розвитку
для дітей з особливими
освітніми потребами**

Київ 2015

Серія «Інклюзивна освіта: крок за кроком»

Всеукраїнський фонд «Крок за кроком»

Проект «Інклюзивна освіта: крок за кроком»

**Створення
індивідуальної програми розвитку
для дітей з особливими
освітніми потребами**

Методичний посібник

Серія «Інклюзивна освіта: крок за кроком»

Київ – 2015

УДК 376.091.214-027.521(075)
ББК 74.3я7
С11

Укладачі: Луценко І. В., Заєркова Н. В.
Загальна редакція: Софій Н. З.

Розробка та видання методичного посібника «Створення індивідуальної програми розвитку для дітей з особливими освітніми потребами» здійснено в межах реалізації проекту «Інклюзивна освіта: крок за кроком» за фінансової підтримки Агентства США з міжнародного розвитку USAID.

Жодна частина цієї публікації не може бути відтворена в будь-якому вигляді та будь-якими засобами без попереднього письмового узгодження із проектом «Інклюзивна освіта: крок за кроком».

С11 Створення індивідуальної програми розвитку для дітей з особливими освітніми потребами: методичний посібник / Під заг. ред. Софій Н. З., – К.: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2015. – 66 с.
ISBN 978-966-2432-33-6

Методичний посібник «Створення індивідуальної програми розвитку для дітей з особливими освітніми потребам» містить загальну інформацію про структуру індивідуальної програми розвитку, процес її створення, а також практичні приклади індивідуальних програм розвитку для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку.

Посібник стане ще одним корисним ресурсом для педагогів, батьків та інших фахівців.

УДК 376.091.214-027.521(075)
ББК 74.3я7

ISBN 978-966-2432-33-6

© Проект «Інклюзивна освіта: крок за кроком», 2015
© Всеукраїнський фонд «Крок за кроком», 2015

ЗМІСТ

Вступ.	4
Частина I. Індивідуальна програма розвитку	5
Що таке індивідуальна програма розвитку (ІПР)?	5
Складові індивідуальної програми розвитку	7
З чого почати?	13
Цілі й завдання ІПР.	
Вимірювані навчальні та розвиткові цілі на рік	15
Як визначати, чи досягає дитина прогресу	19
Залучення батьків до розробки та подальшої реалізації ІПР	22
Функції керівника навчального закладу у створенні ІПР.	25
Пам'ятка про створення ІПР	25
Частина II. Практичні приклади.	29
Індивідуальна програма розвитку/Загальноосвітній навчальний заклад (ЗНЗ)	30
Індивідуальна програма розвитку/Дошкільний навчальний заклад (ДНЗ)	42
Термінологічний словник.	59
Використана література	60
Додаток А. Бланк індивідуальної програми розвитку	61
Додаток Б. Нормативно-правова база у галузі освіти дітей з особливими освітніми потребами	64

ВСТУП

Основна мета загальноосвітнього навчального закладу, в якому впроваджується інклюзивне навчання, – надання індивідуально зорієнтованої педагогічної, психологічної та соціальної допомоги дітям, які мають додаткові (особливі) потреби у процесі навчання.

Навчання дітей з особливими освітніми потребами в загальноосвітніх навчальних закладах на основі застосування особистісно зорієнтованих методів навчання визначено Порядком організації інклюзивного навчання в загальноосвітніх навчальних закладах, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України № 872 від 15 серпня 2011 року, що на практиці забезпечується шляхом складання «Індивідуальної програми розвитку дитини».

Основною умовою успішного навчання дітей з особливими освітніми потребами в умовах загальноосвітнього навчального закладу є обґрунтування й запровадження в навчальний процес *індивідуальної програми розвитку* із гнучкою варіативною структурою її компонентів, а саме: індивідуального навчального плану, індивідуальної навчальної програми, системи необхідних адаптації та модифікації, комплексу додаткових послуг, які б забезпечили навчання таких учнів у відповідності з їхніми можливостями та з урахуванням додаткових потреб.

Створення індивідуальної програми розвитку у співпраці з батьками та іншими фахівцями все ще залишається новою практикою для педагогів, які працюють в інклюзивних групах чи класах дошкільних і загальноосвітніх навчальних закладах. Утім, їх досвід надзвичайно важливий для формування та поширення знань не тільки про розробку індивідуальних програм розвитку, а й про інклюзивну освіту загалом.

Методичний посібник «Створення індивідуальної програми розвитку для дітей з особливими освітніми потребами» створений у рамках проекту «Інклюзивна освіта: крок за кроком», що впроваджувався впродовж 2013–2015 рр. Всеукраїнським фондом «Крок за кроком» за підтримки американського федерального агентства USAID (Агентства США з міжнародного розвитку). Мета проекту полягала в покращенні умов для розвитку та навчання дітей з особливими освітніми потребами віком від 3 до 10-ти років через відкриття інклюзивних ресурсних центрів у містах Вінниця, Рівне, Черкаси та місті Києві. Одним із завдань центрів було надання методичної допомоги педагогам, які працюють з дітьми з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного освітнього середовища з урахуванням принципів універсального дизайну.

Посібник містить загальну інформацію про структуру індивідуальної програми розвитку, процес її створення, а також практичні приклади індивідуальних програм розвитку для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку.

Сподіваємося, що цей посібник стане ще одним корисним ресурсом для педагогів, батьків та інших фахівців.

З повагою,
Наталія Софій,
директор Всеукраїнського фонду «Крок за кроком»

ЧАСТИНА І. ІНДИВІДУАЛЬНА ПРОГРАМА РОЗВИТКУ

Що таке індивідуальна програма розвитку (ІПР)?

Основною умовою у забезпеченні успішності навчання дитини з особливими освітніми потребами в загальноосвітньому навчальному закладі є індивідуалізація навчально-виховного процесу.

Індивідуальне планування навчально-виховного процесу починається з розроблення індивідуальної програми розвитку (ІПР), яка допомагає педагогічному колективу закладу притосувати освітнє середовище до потреб дитини та забезпечити доступність загальноосвітньої навчальної програми.

Індивідуальна програма розвитку – це письмовий документ, який загалом є контрактом між педагогічним колективом та батьками чи опікунами дитини. Він закріплює вимоги до організації навчання дитини, зокрема визначає характер освітніх послуг та форм підтримки.

Індивідуальна програма розвитку виконує низку функцій, у тому числі: навчально-методичну, комунікативну, менеджменту, підзвітності, моніторингу, контролю дотримання нормативних вимог та оцінки.

Навчально-методична функція

Як *інструмент організації навчання*, індивідуальна програма розвитку окреслює перелік послуг, які надаються учневі. Вона містить загальну інформацію про учня, поточні показники успішності й поведінки, рекомендації психолого-медико-педагогічної консультації, навчальні цілі, способи та форми оцінювання навчальних досягнень, показники динаміки розвитку, адаптації та модифікації, які необхідно здійснити, враховуючи потреби учня.

В ІПР також зазначаються додаткові послуги, які надаються фахівцями (наприклад, психологом, логопедом, корекційним педагогом).

Як інструмент організації навчання, цей документ повинен бути достатньо докладним і чітким. У випадку переходу дитини з одного навчального закладу в інший індивідуальна програма розвитку передається разом з іншими документами дитини.

Комунікативна функція

Як *засіб комунікації*, ІПР спрямована на вирішення одразу кількох завдань. Насамперед, вона інформує всіх значущих для учня осіб (зокрема батьків) про

те, чому навчання дитини потребує розробки індивідуальної програми розвитку. ІПР розробляється командою фахівців, які безпосередньо працюють з дитиною, із залученням членів родини. Така співпраця забезпечує інформування батьків про потенційні можливості дитини, динаміку її розвитку та регулює комплекс суперечливих питань, які можуть виникати між батьками та вчителями у процесі навчання дитини.

Менеджмент

Наступна важлива функція ІПР – це функція *менеджменту*. Окрім вичерпного переліку різних видів підтримки, додаткових послуг, адаптації та модифікації, необхідних для успішного навчання й розвитку дитини, в ІПР також слід визначити, чи потрібні дитині або її батькам додаткові консультації, спеціальний транспорт, допоміжний персонал та інші супутні послуги.

В ІПР треба зазначити, які спеціалісти надають послуги цій дитині та яка щоденна тривалість таких послуг. Це дає змогу адміністрації навчального закладу здійснювати кадровий розподіл і планування.

Забезпечення підзвітності

Ще одна важлива функція ІПР – *забезпечення підзвітності*. Адже вона є своєрідною угодою між школою та батьками. Укладаючи її, школа бере на себе зобов'язання виділяти ресурси для учня. Наприклад, якщо в ІПР зазначено, що з учнем працюватиме логопед тричі на тиждень по одній годині, то зменшення кількості годин або заміна одного фахівця іншим неприпустимі.

Однак, якщо один з наведених альтернативних варіантів більше відповідає потребам дитини, в ІПР слід внести зміни з урахуванням цих потреб.

Моніторинг дотримання нормативних положень та оцінка

Індивідуальна програма розвитку також слугує *засобом моніторингу* або *контролю дотримання нормативних положень*. Необхідно добре знати складові ІПР і стежити за тим, щоб усі послуги були описані в ній належним чином. Коли представники управління освіти проводять контроль організації навчально-виховного процесу закладу, перевіряють якість надання освітніх послуг дітям з особливими освітніми потребами, вони насамперед звертають увагу на ІПР. Саме вона є документальним свідченням організації навчання таких дітей в інклюзивних умовах, а отже, предметом вивчення при здійсненні контролю та наданні методичної допомоги органами управління освітою.

Складові індивідуальної програми розвитку

Під час створення індивідуальної програми розвитку особлива увага звертається на розробку конкретних навчальних стратегій і підходів, а також системи додаткових послуг, які дадуть дитині змогу успішно навчатись в умовах інклюзивного класу. Зазвичай в індивідуальній програмі розвитку містяться такі розділи:

1. Загальна інформація про дитину:

- ім'я, прізвище;
- вік;
- телефони батьків;
- адреса;
- особливості психофізичного розвитку (інформація про особливі освітні потреби);
- дата зарахування дитини в навчальний заклад;
- строк, на який складається програма.

2. Наявний рівень знань і вмінь.

Група фахівців упродовж 1–2-х місяців (залежно від складності порушень розвитку) вивчає можливості та потреби дитини, фіксує результати вивчення, а саме:

Уся інформація повинна бути максимально точною, оскільки вона є підґрунтям для подальшого розроблення навчальних завдань.

- її вміння, сильні якості та труднощі, стиль навчання (візуальний, кінестетичний, полісенсорний та ін., особливо якщо один зі стилів домінує), у чому їй потрібна допомога;
- інформація про вплив порушень розвитку дитини на її здатність до навчання (відомості надані психолого-медико-педагогічною консультацією).
- наводяться відомості про рівень розвитку дитини, зафіксовані під час спостережень та оцінки розвитку фахівцями (що дитина не вміє робити, у чому їй потрібна допомога тощо).

3. Спеціальні та додаткові послуги.

В індивідуальній програмі розвитку треба передбачити заняття з відповідними фахівцями (логопедом, фізіотерапевтом, психологом та іншими спеціалістами).

Учителі та фахівці співпрацюють над інтегруванням додаткових послуг у навчальний процес.

- Іноді учень потребує більш інтенсивних або особливих послуг, які можуть надаватись лише у відповідному середовищі (наприклад, заняття з використанням спеціальної апаратури тощо). У цьому випадку доцільно домовитися з відповідним закладом, який може надавати такі послуги.
- В індивідуальній програмі розвитку треба визначити кількість і тривалість занять фахівців з дитиною. Крім того, слід указати, де повинні надаватись відповідні послуги.
- Ця інформація повинна бути зрозумілою всім присутнім на засіданні, а також будь-якій іншій людині, яка читатиме ІПР.

Додаткові спеціальні послуги – це додаткові послуги педагогів та інших фахівців, які необхідні дитині для успішного засвоєння програми: послуги логопеда, психолога, реабілітолога, послуги з перекладу жестовою мовою, організація відпочинку, в тому числі лікувально-оздоровчого; консультаційні послуги, у тому числі з покращення мобільності й орієнтації. До додаткових послуг також належать медичні, зокрема шкільної медсестри (за необхідності).

4. Адаптації / модифікації.

Під час складання індивідуальної програми розвитку необхідно проаналізувати, які адаптації та модифікації слід розробити для облаштування середовища, застосування належних методів викладання, навчальних матеріалів, обладнання, урахування сенсорних та інших потреб дитини.

Розглянемо детальніше характер можливих адаптації й модифікації.

Модифікація – трансформує характер представлення матеріалу шляхом зміни змісту або концептуальної складності навчального завдання.

Наприклад, скорочення змісту навчального матеріалу; модифікація навчального плану або освітніх цілей і завдань для конкретної дитини, корекція завдань, визначення змісту, який необхідно засвоїти. Водночас точно оцінити знання, уміння й навички окремих учнів доволі складно, навіть із застосуванням модифікацій.

Зокрема, можуть використовуватись такі види адаптацій:

- *приспосовання освітнього середовища* (збільшення інтенсивності освітлення в класних кімнатах, де є діти з порушеннями зору, зменшення рівня шуму в класі, де навчається дитина зі зниженим слухом, забезпечення її слуховим апаратом, створення відокремленого блоку у приміщенні школи для учнів початкової ланки);
- *адаптація навчальних підходів* (використання навчальних завдань різного рівня складності, збільшення часу на виконання навчального завдання, зміна темпу занять, чергування видів діяльності тощо);
- *адаптація навчальних матеріалів* (адаптація навчальних посібників, наочних та інших матеріалів, використання друкованих текстів з різним розміром шрифтів, картки-підказки тощо).

Адаптація
– змінює характер представлення матеріалу, не змінюючи зміст або концептуальну складність навчального завдання.

5. Строк дії ІПР.

- Індивідуальна програма розвитку розробляється на один рік.
- Двічі на рік (за потреби частіше) програма переглядається з метою її коригування.

Зокрема це може виявитись необхідним, наприклад, якщо:

- дитина досягла визначених у ІПР навчальних цілей;
- у дитини виникають труднощі із засвоєнням визначеного змісту навчального матеріалу;
- виникає необхідність перейти до наступного рівня складності виконання завдань;
- у дитини виникають труднощі у процесі досягнення визначених цілей;
- виникла потреба збільшити кількість послуг дитині;
- дитину переводять в іншу школу;
- у дитини спостерігаються проблеми з поведінкою тощо.

Індивідуальний навчальний план

У класах загальноосвітніх навчальних закладів з інклюзивною формою навчання освітній процес здійснюється відповідно до робочого навчального плану школи, за навчальними програмами, підручниками, посібниками, рекомендованими Міністерством освіти і науки України для таких навчальних закладів.

Для дітей з особливими освітніми потребами, які мають інтелектуальні порушення, та з комплексними порушеннями розвитку (порушення слуху, зору, опорно-рухового апарату в поєднанні з розумовою відсталістю, затримкою психічного розвитку.

на основі робочого навчального плану школи розробляється *індивідуальний навчальний план з урахуванням рекомендацій психолого-медико-педагогічної консультації* та на основі Типових навчальних планів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку.

Індивідуальний навчальний план:

- визначає перелік навчальних предметів, послідовність їх вивчення, кількість годин, що відводяться на вивчення кожного предмета за роками навчання, та тижневу кількість годин;
- у плані враховуються додаткові години на індивідуальні та групові заняття, курси за вибором, факультативи тощо;
- для проведення корекційно-розвиткових занять в індивідуальному навчальному плані учня передбачається від 3 до 8-ми годин на тиждень (кількість годин визначають відповідні психолого-медико-педагогічні консультації).

Індивідуальний навчальний план та індивідуальна навчальна програма розробляються педагогічними працівниками, у тому числі з дефектологічною освітою, які беруть безпосередню участь в освітньому процесі, за участі батьків дитини або осіб, які їх замінюють, і затверджуються керівником навчального закладу.

Індивідуальна навчальна програма дитини з особливими освітніми потребами у класі з інклюзивною формою навчання розробляється на основі типових навчальних програм загальноосвітніх навчальних закладів, у тому числі спеціальних, з їх відповідною адаптацією.

Навчальна програма визначає зміст розділів і тем з кожного предмета, систему знань, умінь і навичок, які повинні опанувати учні у процесі навчання.

- ▶ Під час складання індивідуальної навчальної програми педагоги насамперед аналізують відповідність вимог навчальної програми та методів, що використовуються на уроці, актуальним і потенційним можливостям дитини з особливими освітніми потребами.
- ▶ До складання індивідуальної навчальної програми залучаються батьки, які повинні мати чітке уявлення й розуміння необхідності розроблення індивідуальної навчальної програми для їхньої дитини. Така співпраця забезпечує поінформованість батьків про потенційні можливості дитини, динаміку

її розвитку та регулює комплекс суперечливих питань, які можуть виникати між батьками та вчителями у процесі навчання дитини.

7. Інформація про прогрес дитини.

Невід'ємною складовою процесу розробки індивідуальної програми розвитку є оцінка динаміки розвитку дитини з особливими освітніми потребами, збирання відомостей про її успіхи (учнівські роботи, результати спостережень педагогів, контрольні аркуші, результати тестів тощо).

Визначення рівня сформованості знань, умінь і навичок учнів з особливими освітніми потребами здійснюється з метою забезпечення позитивної мотивації на навчання, інформування дітей про їх індивідуальні досягнення, визначення ефективності педагогічної діяльності вчителів.

Оцінювання навчальних досягнень учнів з особливими освітніми потребами відбувається за критеріями оцінювання навчальних досягнень школярів у системі загальної середньої освіти, затвердженими наказом № 329 Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 13.4.2011, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 11 травня 2011 р. за №566/19304.

**Учні з розумовою відсталістю, з комплексними порушеннями розвитку
Якщо дитина з особливими освітніми потребами має сенсорні порушення та збережений інтелект**

Оцінювання навчальних досягнень учнів з розумовою відсталістю, з комплексними порушеннями розвитку, які навчаються за індивідуальним навчальним планом і програмою, здійснюється за обсягом матеріалу, визначеним індивідуальною навчальною програмою. Якщо дитина з особливими освітніми потребами має сенсорні порушення та збережений інтелект і потребує створення відповідних адаптацій навчальних матеріалів і корекційних занять з учителем-дефектологом, для неї розробляється та частина індивідуальної програми розвитку, яка стосується надання цих послуг та розроблення відповідних адаптацій. За потреби адаптується навчальна програма, але розробка індивідуального навчального плану є недоцільною.

- ▶ Відомості про прогрес учня (із зазначенням відповідних дат) записуються безпосередньо в індивідуальну навчальну програму.
- ▶ Процес складання індивідуальної програми розвитку дитини з особливими освітніми потребами має диференційований характер, розробляється на основі аналізу проблеми розвитку учня та його освітніх потреб.

Індивідуальна програма розвитку є документальним свідченням організації навчання таких дітей в умовах інклюзивного навчання, а отже, предметом вивчення при здійсненні контролю та наданні методичної допомоги органами управління освітою.

Під час складання індивідуальної програми розвитку звертається увага на дотримання таких вимог:

- Індивідуальна програма розвитку повинна містити всі необхідні складові, які допоможуть адаптувати освітнє середовище до потреб дитини.
- Довгострокові цілі й короткотермінові завдання повинні бути чітко пов'язані між собою.
- Під час розроблення індивідуальної програми розвитку використовуються рекомендації психолого-медико-педагогічної консультації.

До складу шкільної команди з питань розробки ІПР входять усі необхідні фахівці, які комплексно розглядають проблему розвитку дитини, та укладають зазначений документ з урахуванням особливостей розвитку учня й відповідно до його потреб.

Перше засідання з розробки індивідуальної програми розвитку повинно відбутись упродовж 30 днів навчання дитини у школі. За цей час команда фахівців вивчає наявний рівень знань і вмінь учня, можливості та потреби, фіксує результати вивчення:

- уміння, сильні якості та труднощі, стиль навчання (візуальний, кінестетичний, полісенсорний та інші, особливо якщо один зі стилів домінує), у чому потрібна допомога;
- інформацію про вплив порушень розвитку дитини на її здатність до навчання (відомості надані психолого-медико-педагогічною консультацією).

До обговорення індивідуальної програми розвитку залучаються батьки або особи, які їх замінюють, що дає їм змогу не тільки отримувати інформацію про навчальні види діяльності, освітні послуги, види допомоги, які надаються дитині, а й постійно спілкуватися з педагогами щодо успіхів учня в усіх сферах його розвитку.

Ознайомившись з індивідуальною програмою розвитку, батьки зможуть зрозуміти:

- чому їхня дитина потребує розробки індивідуальної програми розвитку;
- хто надаватиме освітні та додаткові спеціальні послуги;
- тривалість цих послуг і розклад занять з додатковими фахівцями;
- методи та періодичність оцінювання;
- періодичність перегляду індивідуальної програми розвитку та надання інформації про перебіг її реалізації.

**ІПР повинна
бути
зрозумілою для
всіх мовою.**

Індивідуальні програми розвитку можуть мати різний вигляд. Щоденні зусилля педагогів у реалізації окреслених цілей і завдань і ретельне документування результатів моніторингу ІПР є передумовами успішного навчання й розвитку дітей.

З чого почати?

Будь-який процес варто розпочинати з планування. Для цього організуйте та проведіть першу установчу зустріч членів команди.

Установча зустріч членів команди.

Запросіть на першу установчу зустріч усіх потенційних членів команди (крім батьків дитини). Ними можуть бути педагоги навчального закладу, в якому навчається (буде навчатись) дитина; педагоги навчального закладу, в якому дитина перебувала раніше; інші штатні працівники навчального закладу: логопед, корекційних педагог, психолог та ін. Якщо ці фахівці не є працівниками навчального закладу, необхідно залучити їх, звернувшись у місцеву поліклініку, реабілітаційний центр, спеціальний загальноосвітній заклад тощо.

Установча зустріч проводиться з метою визначення оптимального складу команди та ухвалення плану дій, що передують створенню ІПР.

Оптимальний склад команди – кількість фахівців, яка забезпечить реалізацію індивідуальної програми розвитку та спеціальних послуг.

План дій, що передують створенню ІПР, визначає цілі, засоби, ресурси, необхідні для вивчення членами команди сильних і слабких сторін дитини.

Мета плану дій – отримати комплексну оцінку сильних і слабких сторін дитини. Засобами досягнення мети можуть бути: спостереження, тести, опитування (педагогів, батьків, безпосередньо дітей).

Проведення комплексної оцінки сильних і слабких сторін дитини.

Створенню індивідуальної програми розвитку для дитини з особливими освітніми потребами передують здійснення комплексної оцінки, що дає змогу виявити особливості її розвитку: поведінка, навчальні пріоритети, конкретні вміння, загальний рівень розвитку учня тощо.

Ця інформація дає вчителю змогу відповідним чином організувати навчальний процес, задовольнити потреби дітей і сприяти їхньому всебічному розвитку.

Комплексну оцінку дітей з використанням спеціальних методик слід проводити із залученням відповідних фахівців і батьків.

Під оцінкою розуміється процес збирання всебічної інформації про дитину, яка потім використовується для визначення сильних якостей учня та сфер, де йому потрібна додаткова підтримка.

Процес оцінки має на меті визначення актуального рівня розвитку дитини, що дає змогу окреслити відповідні освітні цілі та спланувати навчальні види діяльності.

Процес оцінки учнів з особливими освітніми потребами повинен бути комплексним, цілеспрямованим і точнішим, аніж процес оцінки дітей з типовим рівнем розвитку.

Комплексність необхідна для того, щоби найточніше визначити можливості дитини і всі сфери, де вона потребує допомоги.

До цього процесу оцінки слід залучати фахівців з кількох дисциплін. Це повинен бути безперервний, колективний процес систематичних спостережень та аналізу їх результатів. Результати, отримані під час лише одного спостереження всього одним фахівцем, не можуть уважатись достовірними.

Для створення ефективної індивідуальної програми розвитку потрібні спільні дії вчителів, батьків і фахівців.

Слід запевнити батьків, що під час проведення оцінки дитини, аналізу результатів робіт увага звертатиметься на сильні якості учня; що це процес збирання інформації, яка допоможе вчителям і фахівцям працювати на користь дитини; що це засіб для розробки індивідуальної програми розвитку, яка повністю відповідатиме потребам дитини.

Інформацію про дитину можна одержати з різних джерел: від батьків, дорослих (у тому числі тих, з ким живе дитина), від самої дитини, від фахівців, які з нею працюють, та інших осіб.

Фахівці можуть допомогти точніше визначити рівень розвитку та потреби дитини. Суттєво допомогти під час оцінки дитини можуть інші спеціалісти (логопеди, сурдопедагоги, тифлопедагоги, медики, психологи та ін.). Після завершення процесу оцінки всі, хто брав у ньому участь (учителі, фахівці), аналізують її результати.

Отримавши результати комплексної оцінки, необхідно перейти до розробки індивідуальної програми розвитку.

Поради про проведення першої зустрічі команди з розробки ІПР.

У групу з розробки ІПР можуть входити ті самі особи, які брали участь у процесі оцінки.

Мета зустрічі – узагальнення результатів оцінки сильних і слабких сторін дитини, актуального рівня знань, умінь і навичок і формулювання перспективних (максимум на навчальний рік) навчальних цілей у різних сферах розвитку. Після того як визначено перспективні цілі, члени команди переходять до спільного планування довгострокових і короткострокових завдань на найближчий період.

Під час планування заходів, які допоможуть дитині опанувати інші вміння й навички, що відповідають її віку, можна порівняти її розвиток з типовим рівнем розвитку (це може допомогти визначити необхідну послідовність розвитку вмінь учня).

Важливо пам'ятати, що визначати цілі та планувати завдання необхідно одночасно в усіх сферах розвитку, в яких дитина потребує допомоги.

Члени групи з розробки ІПР тісно співпрацюють і несуть спільну відповідальність за рішення про заходи, необхідні для успішного навчання дитини у школі.

Хто відповідає за розроблення та реалізацію ІПР?

ІПР розробляється командою, у склад якої входять: педагоги, які працюють з дитиною, фахівці, які залучатимуться до навчально-виховного процесу, батьки дитини та керівник закладу освіти.

Складена та узгоджена з усіма членами команди індивідуальна програма розвитку підписується директором навчального закладу та батьками.

Відповідальність за реалізацію індивідуальної програми розвитку покладається на всіх членів команди. Відстеження перебігу виконання цілей, окреслених в індивідуальній програмі розвитку, покладається на заступника директора (в його обов'язки входить вирішення питань інклюзивної освіти).

Цілі й завдання ІПР. Вимірювані навчальні та розвиткові цілі на рік

Довгострокові цілі

Індивідуальна програма розвитку повинна містити довгострокові цілі для кожного навчального предмета, в якому учень потребує допомоги (наприклад, з читання, математики або письма). Тут не йдеться про короткострокові завдання, які визначають окремо.

Зазвичай формулювання довгострокових цілей є другим етапом у порядку денному на засіданні з розробки ІПР. Вони відображають широкі проблемні ділянки, в яких було досягнуто згоди і над якими повинна працювати команда фахівців. При цьому передбачається, що така згода існує.

Тому намагайтесь досягти узгодження довгострокових цілей усіма учасниками і лише після цього варто рухатись далі й обговорювати інші питання.

Для вироблення довгострокових цілей слід спиратись на звіт команди фахівців, урахувувати результати консультацій з колишніми вчителями дитини та педагогами, які працюють з нею зараз, брати до уваги результати спостережень і характеристику потреб дитини з точки зору її батьків.

Короткострокові завдання

Короткострокові завдання – це послідовність етапів, які проходить учень у досягненні визначеної річної цілі.

Після узгодження характеристики актуального рівня успішності та цілей на навчальний рік можна приступати до вироблення *короткострокових завдань*, спрямованих на реалізацію довгострокових цілей. Крім того, у процесі їх формулювання стає зрозуміло, які послуги треба надати учню.

Основою для вироблення короткострокових завдань слугують дані про актуальний рівень успішності та додаткові послуги, яких потребує дитина для виконання цілей ІПР.

Визначення цілей

Розробка **актуальних цілей** повинна спиратись на принципи цілепокладання SMART (аббревіатура від англ. слів):
Specific – конкретні;
Measurable – вимірювані;
Achievable – досяжні;
Result-oriented – орієнтовані на результат,
Time-related – визначені в часі.

Здатність визначати такі цілі, послідовно й узгоджено досягати їх усіма учасниками команди супроводу, а також відстежувати динаміку розвитку дитини – це спеціальні вміння, які можна здобути завдяки тренінгам і власним прагненням фахівців, зацікавлених в ефективному навчанні дітей з особливими освітніми потребами.

Ще одним важливим моментом розробки цілей є опора на критерії, за якими слід вибирати першочергові цілі для опрацювання всіма учасниками групи супроводу (учитель, асистент учителя, психолог, логопед, корекційний педагог, батьки, учитель фізичної культури, учитель музики та ін.). Завдяки багаторічній практиці розробки таких цілей як частини індивідуальної програми розвитку зарубіжними фахівцями напрацьовано ієрархію цілей, що допомагає визначити пріоритетні.

Пріоритет у виборі цілей

- 1) безпека (коли завдає шкоду собі або іншим);
- 2) соціальний розвиток;
- 3) комунікативні навички;
- 4) поведінка;
- 5) навички самостійності;
- 6) навчальні навички.

Під час розробки навчальних цілей важливе також планування їх структури. Для того щоб цілі були дієвими, варто їх виписати з максимальною конкретністю. Структура цілі повинна містити відповіді на запитання: де? (в якій ситуації?), з ким?, що дитина буде робити?, як швидко почне це робити?, як часто?, рівень підтримки і хто буде стежити за результатом?

Приклади формулювання цілей

Даша (4 р.), яка відбирає іграшки в дітей.

Визначено таку мету: «Коли Даша хоче отримати певну іграшку, з якою грається інша дитина, вона бере в руки хорошу іграшку і пропонує дитині, яка має бажану іграшку, обміняти ними». Вона це робить у 8-ми випадках з 10-ти. Строк досягнення мети – 3 місяці.

Етапи: 1) дорослий планує ситуацію, в якій учить Дашу обмінюватися з ним іграшками; 2) дорослий відпрацьовує ситуацію обміну іграшками в малій групі (2–3 дитини), при цьому допомагає Даші запропонувати іншій дитині й здійснити такий обмін.

Рівні підтримки, які демонструють певну етапність у досягненні цілі: повна підтримка (фізична, вербальна та візуальна), часткова підтримка, вербальна інструкція, самостійне виконання».

Денис (5 р.), який, заходячи у приміщення, не зупиняючись біля шафи, пробігав у групу. Так само, виходячи із групи, прагнув вибігти на вулицю.

Ціль: «Коли Денис заходить у приміщення чи виходить з нього, він підходить до шафи, відкриває її і, відповідно до ситуації, роздягається або одягається, з опорою на візуальну підказку. Робить це кожного разу (у 5-ти випадках із 5-ти). Строк досягнення мети – 3 місяці (за умови регулярного відвідування садка), півроку – за умови частих пропусків».

Андрій (7 р.), бар'єром навчання й розвитку якого було невміння звертатись до інших людей із проханням.

Визначено мету: «Коли Андрій захоче якийсь предмет, він буде просити його в дорослого за допомогою жестів і картки PECS¹ у 8-ми випадках з 10-ти (примітка: на початковому етапі дорослий навчає жесту «Я хочу»). Строк досягнення мети – 3 місяці.

Рівні підтримки, які демонструють певну етапності в досягненні цілі: повна підтримка, часткова підтримка, вербальна інструкція, самостійне виконання».

Іван (8 р.), який ігнорував звернення, інструкції та завдання дорослого.

Визначено таку мету: «Коли Іван чує звернення до себе від дорослого, він у найближчі 3–5 секунд виконує те, про що його просять, у 9-ти випадках з 10-ти. Строк виконання мети – півроку.

Етапи досягнення мети: 1) випереджати дію дитини, формулювати «інструкцію» до тієї дії, яку він хоче виконати; 2) давати таке завдання, виконати яке легко з фізичною допомогою дорослого (рука в руці).

Рівні підтримки: повна, часткова, самостійне виконання».

Короткострокові завдання містять:

- Визначення знань, умінь і навичок, які повинен набути учень відповідно до довгострокових цілей.
- Методику реалізації певної цілі.
- Критерії оцінювання її досягнення.
- Строки періодичного оцінювання.

¹ PECS – аббревіатура від англ. Picture Exchange Communication System (комунікативна система обміну зображеннями).

Короткострокові завдання дають змогу вчителю й батькам спостерігати за успіхами дитини.

Якщо певних очікуваних результатів не досягнуто або, навпаки, досягнуто швидше передбаченого часу, то впродовж навчального року здійснюється перегляд ІПР у цій частині. Тобто перегляд ІПР учня може здійснюватися за потреби частіше, щоби вносити зміни тоді, коли в них виникає потреба.

Як визначити, чи досягає дитина прогресу

Індивідуальна програма розвитку повинна містити вимірювані довгострокові цілі, які дають дитині доступ до загальноосвітньої навчальної програми й можливості досягати прогресу в її засвоєнні.

Ефективність виконання ІПР оцінюється принаймні щороку, але передбачається й поточне оцінювання. Мета такого перегляду полягає в тому, щоби вивчити прогрес дитини (чи його відсутність), її довгострокові цілі, проаналізувати проблемні питання, які турбують батьків або вчителів, щоби внести в ІПР потрібні зміни.

Крім того, батьків слід інформувати про прогрес у цілях і завданнях її ІПР, досягнутий дитиною у школі. При цьому батьки в будь-який час можуть звернутися з проханням про проведення засідання з ІПР. На виконання цієї вимоги можна направляти батькам короткі інформаційні повідомлення про поточні успіхи в реалізації конкретних довгострокових цілей і зазначати, наприклад, що певну мету вже досягнуто, або що учень продовжує над нею працювати, досяг певного рівня компетентності тощо.

Обов'язок школи надавати інформацію про успіхи в досягненні цілей ще раз підкреслює значення ІПР як *механізму підзвітності*. Наприклад, якщо у програмі планується реалізувати окремі цілі до визначеного строку, але прогресу не спостерігається, така ситуація спонукатиме команду з ІПР поміркувати про необхідність перегляду цього документа.

Актуальний рівень успішності

Зазвичай *актуальний рівень навчальних досягнень* є першим пунктом у порядку денному на засіданні з розробки ІПР. Якщо учасникам вдається діяти спільної думки про рівень навчальних досягнень дитини та її розвитку, то далі набагато легше перейти до обговорення наступних складових цього документа – визначення річних цілей навчального й розвиткового характеру та відповідних короткострокових завдань. Характеристика актуального рівня навчальних досягнень повинна відображати існуючі навчальні досягнення учня та сформованість навичок поведінки.

Педагоги насамперед аналізують відповідність вимог навчальної програми та методів навчання, що використовуються на уроці, актуальним і потенційним

можливостям дитини з особливими освітніми потребами та з'ясовують, у чому учень потребує підтримки і якого характеру.

Ця характеристика повинна містити опис освітніх галузей, в яких учень має труднощі; його сильні сторони; ситуації, в яких учень потребує допомоги для орієнтування у просторі або в повсякденному житті; перелік допрофесійних і професійно-технічних навичок.

У процесі заповнення граfi про актуальний рівень успішності важливо пам'ятати, що учні з особливими освітніми потребами можуть переходити з одного навчального закладу в інший. Тому характеристику цих показників необхідно готувати таким чином, щоби після ознайомлення працівники іншої школи також могли нею скористатись.

Інформацію для граfi про актуальний рівень успішності можна отримати безпосередньо зі звіту команди фахівців й доповнити його даними попередніх обговорень з учителями. Також сюди треба додати результати спостережень за учнем у класі.

Важливо:

- ✓ До початку першої зустрічі керівник навчального закладу повинен вивчити результати комплексної оцінки розвитку дитини, зустрітися з окремими педагогами та фахівцями з метою складання переліку питань, які обговорюватимуться на першій зустрічі.
- ✓ Керівник навчального закладу повинен призначити час і місце проведення зустрічі, максимально зручні для всіх членів команди. Кімната, в якій відбуватиметься зустріч, повинна бути просторою, без зайвих предметів, але з дошкою. Також слід забезпечити учасників папером, щоб їм було зручно фіксувати думки та пропозиції. Варто потурбуватися про осіб, які з певних причин не зможуть брати участь у зустрічі, однак зможуть спілкуватись по телефону або скайпу.
- ✓ Керівник навчального закладу повинен проводити першу робочу зустріч з розробки ІПР: на початку зустрічі узгодити термінологію, роблячи її зрозумілою для всіх; зосередити увагу на питаннях, винесених на обговорення; призначити секретаря зборів з числа осіб, які не брали участь у процесі оцінки; для презентації інформації надати слово кожному із членів команди, забезпечуючи позитивну атмосферу зустрічі тощо.
- ✓ Важливо спільно вибрати керівника команди, він у подальшому плануватиме і призначатиме засідання, визначатиме місце зборів, сповіщатиме всіх учасників тощо.
- ✓ Наприкінці зустрічі разом з усіма членами команди слід уточнити: вироблені стратегії, аби переконатися, що вони спрямовані на прогрес дитини, і що всі розуміють їх однаково; перелік змін, які необхідно зробити в середовищі, технічному забезпеченні, включаючи додатковий час тощо.
- ✓ Треба призначити зустріч з батьками, щоби представити та обговорити результати оцінки, рекомендації, запросити до процесу складання ІПР.
- ✓ Слід скласти письмовий звіт зустрічі та додати його до особової справи дитини.

Як представляти результати комплексної оцінки?

*Усі думки є цінними.
Вислухуйте всі ідеї,
підтримуйте кожне
бажання зробити
внесок у досягнення
прогресу дитини.*

- Подякуйте всім за проведену роботу.
- Поясніть, що метою презентації результатів оцінки є визначення особливих потреб учня для подальшого складання ІПР.
- Нагадайте про конфіденційність інформації, яка повідомлятиметься.
- Зауважте, що після звіту кожного члена команди всі можуть ставити запитання.
- Попросіть учасників представляти інформацію про потенційні можливості та сильні сторони учня, а не тільки про його проблеми.
- Надайте слово для презентації результатів усім, хто брав участь в оцінці сильних і слабких сторін дитини.
- Після всіх виступів попросіть учасників висловити свої думки та поставити запитання.
- Узагальніть результат оцінки, коментарі та запитання.
- Занотуйте їх як рекомендації для складання ІПР.
- Зачитайте занотоване, аби пересвідчитися, що всі члени команди розуміють зміст результатів і погоджуються з рекомендаціями.

Залучення батьків до розробки та подальшої реалізації ІПР

Участь батьків у розробці індивідуальної програми розвитку є надзвичайно важливою. Як уже зазначалось, батьки можуть надати інформацію про стан здоров'я, розвиток, інтереси, особливості поведінки дитини.

У практиці залучення родин трапляються випадки, коли батьки не хочуть брати участь у розробці індивідуальної програми розвитку. Причини такої відмови можуть бути різними: від небажання приділяти час власній дитині до недовіри членам команди, підґрунтям якої є негативний попередній досвід спілкування з фахівцями і педагогами. У будь-якому випадку батьків необхідно підбадьорювати та заохочувати до участі.

Кроки співпраці в межах ІПР:

1. До початку розробки ІПР надайте батькам більше інформації про індивідуальну програму розвитку, її зміст, гнучкість (можливість змін цілей і завдань, запланованих спеціальних і додаткових послуг) тощо.

2. Познайомте батьків із членами команди та наголосіть на конфіденційності почутої ними інформації. Це дасть батькам змогу почуватись комфортніше, усуне напруженість у стосунках між ними, фахівцями та педагогами.

3. Повідомте батькам, що ви очікуєте від них інформації, яка, на їхню думку, є важливою для розробки ІПР. Наголосіть, що саме вони краще знають інтереси, сильні сторони та проблеми своєї дитини, їхній досвід є неоціненним внеском у розробку програми розвитку дитини.

4. Варто познайомити родини з іншими батьками, які певний час беруть участь у розробці ІПР для своєї дитини і мають позитивний досвід роботи в команді. Таке спілкування допоможе батькам позбутись побоювань щодо роботи з педагогами та фахівцями; почати розмовляти зі сторонньою людиною (фахівцем) про проблеми своєї дитини; отримати поради про процедуру роботи в команді над розробленням ІПР.

5. Підписання батьками ІПР є важливим кроком до її реалізації. Програма вважається прийнятою, якщо вона узгоджена з батьками та підписана ними.

6. Після розробки ІПР бажано кожні чотири тижні зустрічатися з батьками для обговорення прогресу дитини або надсилати їм письмовий звіт.

Що робити, коли батьки не підписують ІПР?

Існує багато причин, чому батьки дитини відмовляються ставити свій підпис під ІПР. Можливо, вони не хочуть, щоб їхню дитину впродовж дня забирали зі звичайного класу для занять зі спеціалістами; або наполягають на більш інтенсивних навчальних втручаннях, ніж пропонує школа. Подібні випадки трапляються нечасто, але якщо так сталося, є кілька способів виходу з такої ситуації.

Отже, якщо батько або мати не підписує ІПР, школа може вдатись до одного з кількох можливих варіантів. Слід пам'ятати, що відмова батьків ставити свій підпис, імовірно, зумовлена поважною причиною. Тому передусім їй необхідно з'ясувати й у подальшому враховувати у процесі визначення своїх кроків. Знання цих причин допоможе приймати рішення про подальші дії.

Найчастіші причини відмови підписувати ІПР:

Батьки можуть уважати, що підстав для створення такої програми немає, тож вони не хочуть, щоб їхня дитина навчалася за окремою програмою і, таким чином, відрізнялась від інших учнів.

Можливі дії. Створіть умови для зустрічі батьків з педагогом, фахівцем або іншими батьками, якому (яким) вони найбільше довіряють. Обстановка зустрічі

мусить бути неформальною. Метою зустрічі повинна стати розмова з батьками про ІПР як механізм для досягнення дитиною успіху, а не спосіб «навішування ярликів». Якщо батьки незадоволені результатами оцінювання розвитку дитини, запропонуйте їм взяти участь у навчальних заняттях, ставши, у такий спосіб, незалежними спостерігачами, та пройти процес оцінювання розвитку дитини ще раз. Розгляньте інші варіанти, запропоновані батьками.

Батьки можуть уважати, що команда спланувала недостатньо заходів для досягнення дитиною прогресу.

Можливі дії. Поясніть батькам, що ІПР є гнучким механізмом, який змінюється, розвивається та постійно переглядається, тому поступово пропозиції батьків будуть задоволені. Нагадайте батькам, що вони завжди залишають за собою право контролю над виконанням ІПР та її змінами.

Якщо дійти згоди не вдається.

Можна звернутись до узгодженої ІПР з минулого року (якщо вона є). Коли попередньої ІПР немає, поміркуйте, в яких питаннях батьки з вами однієї думки. Наприклад, вони погоджуються з тим, що учню необхідно регулярно працювати з логопедом, проте не вбачають необхідності в допомозі при розвитку навичок читання. У такому випадку слід скласти ІПР для тих аспектів навчання, відповідно до яких було досягнуто згоди, та перелічити аспекти, в яких ви з батьками маєте розбіжності. Далі ви впроваджуєте складену таким чином і узгоджену ІПР.

Можливо, будуть й інші причини, які спонукатимуть батьків не погоджуватись підписувати ІПР. Тому будьте гнучкими, змінюючи тактику роботи з родиною, шукаючи рішення, які б задовольнили батьків і команду, проявляйте свою професійність.

Як уже зазначалося, слід докладати систематичні зусилля для залучення батьків до процесу розроблення ІПР. Якщо ви змушені проводити засідання з ІПР без них, необхідно письмово фіксувати, які заходи були вжиті для забезпечення їхньої присутності. Зокрема, рекомендується вести перелік телефонних дзвінків і тоді, коли ви розмовляли з батьками, і тоді, коли не застали їх; записувати час дзвінка, хто телефонував та з яким результатом; варто зберігати копії всіх листів і повідомлень, направлених батькам із приводу розробки ІПР, зі стислим описом відповідей. Також спробуйте з'ясувати електронну адресу батьків і використовуйте її на додаток до звичайних поштових листів. Якщо не вдається зв'язатися з батьками по телефону або вони не відповідають на надіслані додому листи й повідомлення, ретельно занотуйте дані про візити додому із зазначенням дати, часу, відповідальної особи та підсумків будь-яких розмов про майбутнє засідання.

**Пам'ятайте,
що батьки
бажають
найкращого
своїй дитині.**

- намагайтеся робити все можливе, щоби під час засідання батькам було зрозуміло, про що йдеться;
- якщо батьки спілкуються іншою мовою, зокрема жестовою, необхідно запросити для них перекладача;
- варто приділити певний час, щоби з'ясувати з батьками процедуру й термінологію, а також пояснити, за якою формою навчатиметься дитина й чому було вибрано саме такі умови навчання.

Функції керівника навчального закладу у створенні ІПР

Функції керівника навчального закладу у процесі розробки та реалізації ІПР:

- Формування команди для розробки ІПР; залучення педагогів, фахівців (на початковому етапі вивчення дитини та визначення напрямів діяльності у склад команди входять лише педагоги та фахівці) та батьків (вони приєднуються до педагогів і фахівців на етапі представлення ІПР на розгляд).
- Визначення (спільно із членами команди) необхідних консультацій з позашкільними фахівцями, яких слід залучити.
- Визначення (спільно із членами команди) необхідних технічних адаптацій (наприклад, адаптація туалетних приміщень).
- Визначення і внесення змін у розклад, навчальний план.
- Створення умов для проведення зустрічей членів команди.
- Контроль над розробкою та виконанням ІПР.
- Консолідація зусиль для усвідомлення членами команди проблем і потреб учня в комплексі, а не тільки під кутом зору кожного окремого фахівця.
- Забезпечення проведення зустрічей із членами команди для обговорення виконання ІПР і прогресу дитини (щонайменше кожні чотири тижні).
- Зустрічі з батьками для обговорення прогресу дитини/доручення керівникові команди проведення цих зустрічей (керівник також може надсилати батькам письмовий звіт).

Пам'ятка про створення ІПР

КОРИСНІ ПОРАДИ:

✓ **Перегляньте рекомендації ПМПК і результати спостереження за дитиною.**

Уважно ознайомтеся з рекомендаціями ПМПК та зверніть увагу на проблеми в навчанні, які спостерігались у дитини раніше. На основі результатів спостережень (чи додаткового вивчення) визначте її сильні та слабкі сторони. Сильні сторони учня слугуватимуть орієнтиром у процесі розробки його ІПР.

✓ **Перегляньте попередні ІПР.**

Зверніть увагу на цілі в попередніх ІПР дитини та порівняйте їх з результатами вивчення. За можливості поспілкуйтеся з педагогами, які впроваджували ці ІПР. Попросіть їх розповісти про методи та прийоми роботи, які давали хороші результати або, навпаки, виявились невдалими. Спитайте, що вони зробили б інакше.

✓ **Поспілкуйтеся з учителями.**

Учителі, які працюють з учнем у поточному році та навчали його раніше, також зможуть поділитись корисним досвідом. Зокрема про те, які методи навчання ефективні для нього та в яких ситуаціях у нього спостерігалися проблеми. Ця інформація буде корисною у процесі формування змісту індивідуальної навчальної програми для дитини.

✓ **Визначте час і місце засідання.**

Засідання необхідно проводити у зручний для батьків час. Намагайтеся зробити все можливе, щоб забезпечити їхню присутність, навіть якщо знадобиться телефонувати кілька разів або надсилати додому не одне повідомлення.

✓ **Попередня оцінка ІПР.**

Під час складання індивідуальної програми розвитку зверніть увагу на дотримання таких вимог:

- ІПР повинно містити всі необхідні складові, які допоможуть адаптувати освітнє середовище до потреб дитини.
- В ІПР довгострокові цілі й короткотермінові завдання чітко пов'язані між собою.
- В ІПР визначено конкретні навчальні стратегії й підходи до навчання дитини з особливими освітніми потребами.
- Під час розробки ІПР використані рекомендації психолого-медико-педагогічної консультації.
- У склад команди входять всі необхідні фахівці, які комплексно розглядають проблему розвитку дитини та розроблятимуть програму з урахуванням особливостей розвитку дитини та відповідно до її потреб.

✓ **Команда з ІПР.**

Індивідуальна програма розвитку розробляється командою фахівців (заступник директора з навчально-виховної роботи, учителі, асистент учителя, психолог, корекційний педагог та інші) з обов'язковим залученням батьків або осіб, які їх замінюють, з метою визначення конкретних стратегій і підходів до навчання дитини з особливими освітніми потребами, та затверджується керівником навчального закладу.

Перше засідання з розробки ІПР повинно відбутися впродовж 30-ти днів навчання дитини у школі. За цей час команда фахівців вивчає наявний рівень знань і вмінь учня, можливості та потреби, фіксує результати вивчення:

- уміння, сильні якості та труднощі, стиль навчання (візуальний, кінестетичний, полісенсорний та інші, особливо якщо один зі стилів домінує), у чому потрібна допомога;
- інформацію про вплив порушень розвитку дитини на її здатність до навчання

(відомості надані психолого-медико-педагогічною консультацією).

Уся інформація повинна бути максимально точною, оскільки вона є підґрунтям для подальшої розробки завдань.

✓ **Підготовка до засідання з ІПР.**

Підготовка до засідання з питань ІПР потребує значної попередньої роботи. Спеціалісти, які спостерігали за учнем, проводили додаткове вивчення індивідуальних відмінностей і потреб, готують вичерпну інформацію для того, щоб, обговоривши результати вивчення, визначитися із загальними підходами до навчання дитини з особливими освітніми потребами та спланувати конкретні цілі й завдання навчання, надання додаткової підтримки.

На засіданні з розробки ІПР важливою є участь директора закладу, який затверджує ІПР. Водночас він повинен мати інформацію про конкретну дитину з особливими освітніми потребами, щоб правильно розподілити наявні ресурси.

✓ **Підготовка проекту ІПР.**

Попереднє формулювання окремих пунктів з різних частин ІПР допоможе заощадити час. Тому до початку засідання доцільно доручати певній особі (наприклад, асистенту вчителя) скласти проект цього документа. Це повинен бути працівник, який знайомий з учнем, знає особливості порушень розвитку дитини та має досвід підготовки ІПР. Якщо ви вирішили використовувати такий підхід, пам'ятайте, що в ньому наголос слід робити на слові «проект». На початку засідання одразу зауважте, що це лише попередній робочий варіант документа, а тому можна додавати, викреслювати, заново формулювати окремі абзаци або навіть переписати його загалом. Усі учасники засідання повинні усвідомлювати, що це можливо.

✓ **Засідання з ІПР.**

Складання індивідуальної програми розвитку відбувається на засадах співпраці, коли необхідно уважно вивчити кожну ідею та пропозицію.

Не слід підганяти учасників, створювати атмосферу поспіху. Спеціалістам необхідно уникати спеціальної професійної термінології або ж при її використанні обов'язково пояснювати значення незрозумілих для решти учасників слів.

- Переконайтесь у тому, що батьки розуміють концепцію та задачу (або задачі) ІПР та усвідомлюють мету самого засідання. Зазначте, що ця індивідуальна програма розвитку адресована тільки їхній дитині, і навіть для учня з аналогічними порушеннями розвитку цілі й задачі будуть зовсім іншими. Саме ж засідання має на меті спланувати індивідуальну навчальну програму для їхньої дитини. Запросіть батьків висловлювати свої пропозиції та міркування про це питання.
- Представте всіх учасників та поясніть їхні ролі в навчанні дитини. Зауважте, що ваше особисте завдання полягає в тому, щоб допомогти скеровувати дії команди у процесі розроблення ІПР. Якщо у присутніх виникають запитання, вони можуть поставити їх у будь-який момент, а ви маєте надати точні й вичерпні відповіді.
- Поясніть батькам, що впродовж навчального року регулярно оцінюється ефективність виконання цієї програми. Двічі на рік (за потреби частіше) ІПР

переглядається з метою коригування. Зокрема, коли в дитини виникають труднощі із засвоєнням визначеного змісту навчального матеріалу чи, навпаки, виникає необхідність перейти до наступного рівня складності виконання завдань. Батьки також можуть вносити свої пропозиції про відповідні корективи.

- Представляючи проект ІПР, зверніть увагу батьків, що це лише початковий варіант документа і вони можуть висловлювати свої зауваження, пропонувати внести додаткові пункти або викреслити існуючі.

✓ **Проведення засідання.**

Мета засідання з ІПР полягає в тому, щоби спільно виробити шляхи забезпечення особливих потреб учня.

Цілком імовірно, що для підготовки ІПР дитини знадобиться не одна зустріч. Водночас проводити кожне засідання слід таким чином, щоб воно було максимально продуктивним. Необхідно зосередити увагу учасників на цілях і завданнях ІПР, проаналізувати методи роботи в попередньому році, які дали хороші результати, та обговорити зміни в ІПР на поточний навчальний рік.

✓ **Після засідання з ІПР.**

Важливим етапом є підписання ІПР всіма сторонами, які працюватимуть з учнем. Водночас необхідно бути впевненим у тому, що ІПР насправді відповідає потребам дитини.

- Надайте батькам підписаний примірник ІПР.
- Надайте примірник(и) ІПР учителю (учителям), який повинен його впроваджувати.
- Направляйте батькам повідомлення про успіхи учня в досягненні цілей, визначених в ІПР.
- Якщо очікувані успіхи учня у виконанні завдань, визначених ІПР, не досягаються, або якщо є підстави для внесення змін у цей документ, необхідно у стислі строки організувати нове засідання з розробки ІПР.
- Не забувайте документувати всі ці кроки та супроводжувати їх принаймні короткими записами: коли було здійснено або завершено той чи інший захід, нотатки розмов з учителями, дати зустрічей тощо. Такі регулярні бесіди слугують для моніторингу учнівського прогресу та допомагають визначити, чи потрібен учню додатковий час і послуги або, навпаки, час і послуги слід скоротити.

✓ **Яку інформацію повинні отримати батьки.**

Після участі в засіданні з ІПР у батьків має бути чітке уявлення про таке:

- чому їхня дитина потребує розробки індивідуальної програми розвитку;
- хто надаватиме освітні та спеціальні послуги;
- тривалість послуг;
- методи та періодичність оцінювання;
- періодичність перегляду ІПР та надання інформації про перебіг виконання.

ЧАСТИНА ІІ. ПРАКТИЧНІ ПРИКЛАДИ

Друга частина посібника містить приклади оформлення індивідуальної програми розвитку дітей з особливими освітніми потребами дошкільного та молодшого шкільного віку, розроблені на основі робочих матеріалів дошкільних і загальноосвітніх навчальних закладів-партнерів інклюзивних ресурсних центрів, залучених до реалізації проекту «Інклюзивна освіта: крок за кроком».

Запропоновані приклади індивідуальних програм розвитку містять матеріали про потреби вихованців та учнів навчальних закладів із забезпеченням анонімності та конфіденційності інформації про особисті дані дітей і сімей, в яких вони виховуються або навчаються.

Практичні приклади є орієнтиром при складанні індивідуальної програми розвитку, форма якої може вдосконалюватися зі збереженням концептуальних засад оформлення та змісту документа.

СТВОРЕННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ПРОГРАМИ РОЗВИТКУ
ДЛЯ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

ІНКЛЮЗИВНА ОСВІТА: КРОК ЗА КРОКОМ

Приклад 1
ЗАТВЕРДЖЕНО
Директор

Індивідуальна програма розвитку (ІПР)
(Назва навчального закладу)

Дитина ПІБ _____
Дата народження: _____
Батьки або опікуни ПІБ _____
Телефон : _____
Адреса: _____

Особливості розвитку: рівень інтелекту в межах вікової норми, спостерігається загальний недорозвиток мовлення III рівня, порушення слуху, користується слуховим апаратом (двостороння сенсорна туговухість)

Чи отримування дитина допомогу? Яку?: Корекційна допомога сурдопедагога, корекційно-розвивальні заняття

Дата вступу до школи: **1.3.2015 р.** Клас: **2 клас**
Учитель: ПІБ _____
Асистент учителя: ПІБ _____

Програма навчання: індивідуальна навчальна програма розроблена з урахуванням програм для дітей із затримкою психічного розвитку та дітей з порушеннями слуху

Строки дії програми з **1.9.2015 н.р. до 30.5.2016 н.р.**
Присутні на засіданні з розробки ІПР:

<i>Присутні</i>	<i>Дата</i>	<i>Присутні</i>	<i>Дата</i>
Заступник директора (ПІБ)	15.9.2015		
Учитель (ПІБ)	15.9.2015		
Сурдопедагог (ПІБ)	15.9.2015		
Асистент учителя (ПІБ)	15.9.2015		
Батьки (ПІБ)	15.9.2015		

Перелік спеціальних і додаткових видів послуг:

<i>Додаткові заняття</i>	<i>Кількість год. на тижд.</i>	<i>Місце проведення</i>	<i>Розклад</i>
Додаткові заняття з корекційним педагогом	1	сенсорна кімната	щосереді
Заняття з вчителем-логопедом	2	каб. 421	понеділок, п'ятниця

Я ЗГОДЕН зі змістом ІПР.

Я мав змогу брати участь у розробці цієї програми.

Підпис батька (матері) або опікуна _____

Дата 10 вересня 2015 р.

*Заповнюється один раз і за потреби вносяться корективи

Адаптація/модифікація класного середовища

Стиль навчання: Переважно слуховий Переважно візуальний
 Полісенсорний Переважно кінестетичний Переважно тактильний

Місце, умови	☒ Визначене місце ☒ У малій групі
Навчальні підходи	Часта/невідкладна реакція вчителя ☒ Об'єднання стилів навчання ☒ Спільне навчання ☒ Кооперативне навчання у групах/парах ☐ Інше <u>індивідуальний супровід асистента</u>
Указівки	Різні види вказівок: ☒ усні ☒ письмові ☒ демонстрація/моделювання ☒ привернення уваги учня ☐ Інше _____
Корекція поведінки	☐ Часті перерви ☒ Чітке визначення очікувань ☒ Робота в тиші ☒ Позитивні підкріплення ☒ Надання можливостей для вибору й альтернатив ☐ Надання можливості порухатися ☒ Близький безпосередній контроль ☒ Розміщення дитини у зручному місці
Матеріал та обладнання	☐ Книжки для сліпих, надруковані шрифтом Брайля ☐ Адаптовані версії книжок ☐ Затискачі, похилі дошки ☐ Інше _____
Організаційні питання	☐ Індивідуалізований розклад занять учня ☒ Інше: <u>спеціальні і додаткові заняття</u>
Сенсорні потреби	☐ Стежити, чи правильно учень користується: _____ окулярами ☒ слуховим апаратом _____ _____ допоміжним технологічним обладнанням ☐ Інше _____
Інше	_____ _____ _____

*Заповнюється один раз і за потреби вносяться корективи

Актуальний рівень знань і вмінь

На цій сторінці фіксуються відомості про рівень розвитку дитини, виявлені під час спостережень та оцінки: її вміння, сильні якості, стиль навчання (особливо якщо один зі стилів домінує), що дитина не вміє робити, у чому їй потрібна допомога тощо.

Педагог	Володіє основними поняттями, відтворює їх зміст, уміє розпізнавати об'єкти за різними ознаками. Застосовує спосіб діяльності за аналогією. Самостійно працює з допомогою вчителя. Читає словами і складами в нормативному темпі. Часто припускається помилок у вимові, наголошуванні слів. Дикція нечітка. Бере участь у діалозі в нескладній за змістом мовленнєвій ситуації, припускається мовних помилок. Розуміє зміст прослуханого тексту. Засвоїла графічні навички письма, правила оформлення письмових робіт. Списує швидко і правильно. При письмі під диктовку потребує більш повільного темпу диктування і частого чіткого повторювання або швидкого показування карток з важкими словам. Лексичний запас невеликий. Потребує корекції всіх аспектів мовлення. Відтворює початкову інформацію з математики, самостійно виконує математичні операції. Для розв'язування задач потребує додаткових інструкцій, малюнків, схем. Дуже добре малює.
Психолог	Контакт установлюється легко, невимушено. Поведінка адекватна, урівноважена. З діагностичними завданнями справляється успішно. Переважають наочно-образне мислення та зорова пам'ять. Потребує наочних матеріалів для зорового сприйняття та усних завдань для розвитку слухового сприймання. Допомогою дорослого активно користується
Логопед	Активний і пасивний словник відповідає віковій нормі. В активному словнику вживає прості граматичні речення із 5–6-ти слів, спостерігаються труднощі у процесі роботи з деформованим текстом. Під час складання розповіді за малюнком користується складним граматичним реченням, але з багатьма аграматизмами. Логічну послідовність подій встановлює правильно. Труднощі в розумінні складних логіко-граматичних конструкцій. Припускається помилок при виконанні завдань на узгодження в роді, числі, відмінку. Фонематичні процеси сформовані достатньо. Дитина чітко вимовляє всі звуки, вживає звуки «р», «л» у власному мовленні. Але в диктантах робить помилки дисграфічного характеру: пропуски фонем, недописування. Читає на достатньому рівні, розуміє прочитане, переказує близько за змістом.
Інший фахівець (соціальний педагог)	Легко знаходить спільну мову з однокласниками. Толерантна.

*Заповнюється три рази на рік (вересень, січень, травень) кожного навчального року

Індивідуальна навчальна програма

Навчальний предмет: українська мова.

Тема: звуки і букви. Склад. Наголос.

Довгострокова мета: учити розрізняти звуки і букви української мови, удосконалювати навички звуко-буквеного аналізу, розвивати вміння висловлюватись на основі власних спостережень.

Короткострокові завдання		Методи оцінювання. Дата і прогрес
0.9–5.9	Формувати вміння самостійно виділяти зі слів звуки і змінювати, додавати; вилучати один зі звуків. Удосконалювати навички звуко-буквеного аналізу слів. Удосконалення каліграфічних навичок письма.	Зразок робіт 5.9.2015 – СП Спостереження 2.9.2015 – СП
8.9.–12.9	Удосконалювати знання про звуки та букви українського алфавіту. Розвиток уміння будувати діалог. Оволодіння вміннями правильної побудови діалогічного мовлення (за дослідженнями матеріалу). Вироблення уявлень про культуру спілкування.	Спостереження 10.9. – НП
15.9.–19.9	Вправлятись у правильному вживанні слів. Розширення знань про наголос слова. Розвиток умінь поділу слова на склади. Формування мовленнєвих умінь.	Спостереження 17.9 – СП
22.9.–30.9	Закріпити знання про голосні звуки, ненаголошені та наголошені голосні звуки. Відпрацювання правильної вимови з ненаголошеними голосними [e], [u] (самостійно або за вчителем). Формувати вміння перевіряти ненаголошений голосний за допомогою наголосу. Розвиток слухового сприймання.	Зразки робіт 23.9. – СП Тестове завдання 29.0. – НП

*При досягненні окресленої мети визначається наступна, а також завдання на її реалізацію.

Умовні позначення:

О – учень оволодів умінням, досяг визначеної мети;
СП – спостерігається суттєвий прогрес;
НП – спостерігається незначний прогрес;
ПН – прогресу в досягненні визначеної мети немає.

Методи оцінювання

Зразки робіт
Спостереження
Контрольні аркуші
Тестові завдання
Стандартні тести

Індивідуальна навчальна програма

Навчальний предмет: літературне читання.

Тема: у рідній школі – рідне слово.

Довгострокова мета: удосконалювати навички свідомого, виразного, правильного читання; формувати вміння працювати з текстами різних жанрів; розвивати слухове сприймання, увагу, пам'ять, контроль мовлення.

Короткострокові завдання		Методи оцінювання. Дата і прогрес
1.9.–5.9	Формувати вміння сприймати на слух, порівнювати та розпізнавати тематично схожі художні твори з опорою на запитання вчителя. Збагачення словникового запасу новими словами, виразами. Розвивати короткочасну слухову пам'ять. Удосконалювати навички правильної артикуляції звуків під час декламування віршів.	Спостереження 4.9.2015 – СП Вірш напам'ять 5.9.2015 – СП
8.9.–12.9	Засвоїти прийоми запам'ятовування віршів під час опрацювання колискових та народних дитячих пісень. Удосконалювати вміння висловлювати свою думку під час вивчення прозових творів, передавати в малюнках сюжети твору. Удосконалювати навичок свідомого, правильного, виразного читання. Розвивати слухове сприймання, увагу, пам'ять, контроль за мовленням, інтегральної діяльності слухового та зорового аналізаторів.	Малюнок до сюжету твору 9.9.2015 – О
15.9.–19.9	Засвоєння малих фольклорних форм: загадок, скоромовок, лічилок. Розвиток умінь будувати власні короткі усні висловлювання, дотримуючись певної побудови речень. Удосконалювати навички правильного читання. Розвивати вміння розуміти пряме і переносне значення слів.	Вірш напам'ять 18.9.2015 – О Спостереження 24.9.2015 – СП
22.9.–30.9	Розвинути вміння розуміти послідовність подій, визначати причини та наслідки з опорою на слухове сприймання та власне читання. Формувати вміння зосереджувати увагу на певних відомостях.	Тестове завдання 30.9. – СП

*При досягненні окресленої мети визначається наступна, а також завдання на її реалізацію.

Умовні позначення:

- О – учень оволодів умінням, досяг визначеної мети;
- СП – спостерігається суттєвий прогрес;
- НП – спостерігається незначний прогрес;
- ПН – прогресу в досягненні визначеної мети немає.

Методи оцінювання

- Зразки робіт
- Спостереження
- Контрольні роботи
- Тестові завдання

Індивідуальна навчальна програма

Навчальний предмет: математика.

Тема: повторення вивченого в 1 класі. Таблиці додавання і віднімання чисел.

Довгострокова мета: вправлятися у складанні виразів, розв'язуванні задач; формувати вміння додавати і віднімати з переходом через розряд; розвивати математичне мовлення.

Короткострокові завдання		Методи оцінювання. Дата і прогрес
1.9.–5.9	Удосконалювати навички лічби в межах 100, порівняння чисел, запису та обчислення виразів. Формувати вміння складати скорочений запис умови задачі, сприймати на слух умову, за малюнком складати та розв'язувати прості задачі. Вправлятися у правильному читанні арифметичних виразів, розуміти їх зміст. Розвивати операції мислення з використанням малюнків, схем.	Спостереження 4.9.2015 – ПН
8.9.–12.9	Формувати навички різного способу додавання двоцифрових чисел без переходу через розряд. Удосконалювати вміння виконувати операції поділу чисел на частини. Розвивати слухове сприймання через повторне мовлення, голосне читання. Розвивати обсяг математичної пам'яті.	Спостереження 12.9.2015 – ПН Картка 9.9.2015 – НП
15.9.–19.9	Формувати навички додавання і віднімання чисел 2 і 3 з переходом через розряд. Розвивати навички розуміння значень опорних слів, що визначають алгоритм розв'язування задач. Закріпити навички розрізнення геометричних фігур. Перевірка знань, вмінь. Контроль робота.	Спостереження 18.9.2015 – НП Контрольна робота 19.9.2015 – НП
22.9.–29.9	Формувати навички додавання і віднімання чисел 4, 5, 6, 7 з переходом через розряд, обчислення вміння порівнювати і зіставляти групи предметів, сюжетні малюнки. Виховання організованості, навичок.	Спостереження 28.9.2015 – НП

*При досягненні окресленої мети визначається наступна й завдання на її реалізацію.

Умовні позначення:

О – учень оволодів умінням, досяг визначеної мети;

СП – спостерігається суттєвий прогрес;

НП – спостерігається незначний прогрес;

ПН – прогресу в досягненні визначеної мети немає.

Методи оцінювання

Зразки робіт

Спостереження

Контрольні аркуші

Тестові завдання

Стандартні тести

СТВОРЕННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ПРОГРАМИ РОЗВИТКУ
ДЛЯ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

ІНКЛЮЗИВНА ОСВІТА: КРОК ЗА КРОКОМ

Приклад 2
ЗАТВЕРДЖЕНО
Директор

Індивідуальна програма розвитку (ІПР)
(назва навчального закладу)

Дитина ПІБ _____
Дата народження: 28.10.2005 р. _____
Батьки або опікуни ПІБ _____
Телефон : _____
Адреса: _____

Особливості розвитку: системний психічний недорозвиток у формі легкої розумової відсталості. Загальний недорозвиток мовлення II–III рівня. Словник обмежений. Відповідає на запитання однослівно. Читання поскладове. Навчуваність обмежена. Виконує практичні дії з допомогою й під контролем. Зосереджується короткотривало, працездатність знижена. Доброзичливий, вразливий. У побуті орієнтований. Себе обслуговує.

Чи отримувала дитина допомогу? Яку? Індивідуальні заняття з логопедом, психологом

Дата вступу у школу 1.3.2013 р. Клас 3
учитель _____
Асистент учителя _____

Програма навчання: індивідуальна навчальна програма розроблена з урахуванням програм для дітей з легкою розумовою відсталістю
Строки дії програми із 2014 н. р. до 2015 н. р.

Присутні на засіданні із приводу розробки ІПР:

Присутні	Дата	Присутні	Дата
(ПІБ) учитель		(ПІБ) олігофренопедагог	
(ПІБ) асистент учителя		(консультант)	
(ПІБ) мама дитини			
(ПІБ) психолог			
(П.І.П.) логопед			
(П.І.П.) директор			

Перелік спеціальних і додаткових видів послуг:

Додаткові заняття	Кількість год. на тиждень	Місце проведення	Розклад
заняття із психологом	2	каб. № 413	вівторок, четвер о 12:40
заняття з логопедом	3	каб. № 421	понеділок, середа, п'ятниця о 14:40

Я ЗГОДЕН зі змістом ІПР.

Я мав змогу брати участь у розробці цієї програми.

Підпис батька (матері) або опікуна _____

Дата 15 жовтня 2015 р.

*Заповнюється один раз і за потреби вносяться корективи.

Поточний рівень знань і вмінь

На цій сторінці фіксуються відомості про рівень розвитку дитини, виявлені під час спостережень і досліджень: її вміння, сильні якості, стиль навчання (особливо якщо один зі стилів домінує), що дитина не вміє робити, у чому їй потрібна допомога тощо.

Педагог	Звернене мовлення розуміє. Читає склади та короткі слова. Дає короткі відповіді на поставлені запитання. Відповідає на запитання одним словом. Списує друковані слова. Літери непропорційні, не завжди з правильними поєднаннями. З обчислює математичні вирази в межах 10 на предметному матеріалі. Потребує постійної допомоги асистента вчителя. Під час розв'язування задач потребує додаткового пояснення (схема, короткий запис, малюнок).
Психолог	Завдання виконує за аналогією. Мислення конкретне. Сенсорні еталони сформовані. Пам'ять механічна, короткотривала. Концентрація уваги до 5 хвилин, потребує переключення з одного виду діяльності на інший. Емоційно-вольова сфера врівноважена.
Логопед	Активний і пасивний словник не відповідає віковій нормі. У власному мовленні вживає прості аграматичні речення на 3–4 слова. Під час складання розповіді за малюнком користується простими аграматичними реченнями. Граматична сторона мовлення порушена. Завдання на узгодження в роді, числі, відмінку виконує з помилками. Має труднощі у встановленні причиново-наслідкових зв'язків між описаними подіями і вчинками дійових осіб (відповіді на запитання: <i>хто? що зробив? чому?</i> та ін.). Фонематичні процеси сформовані недостатньо. Дитина вимовляє всі звуки, уживає звуки «р», «л» у власному мовленні. Списування друкованих текстів по складах і цілими словами на низькому рівні. Літери непропорційні, не завжди з правильними поєднаннями. Читає окремі слова по складах.

*Заповнюється три рази на рік (вересень, січень, травень) кожного навчального року.

Адаптація/модифікація класного середовища

Стиль навчання: Переважно слуховий Переважно візуальний
 Полісенсорний Переважно кінестетичний Переважно тактильний

Місце, умови	☒ Визначене місце ☐ У малій групі
Навчальні підходи	Часта/невідкладна реакція вчителя ☒ Об'єднання стилів навчання ☒ Спільне навчання ☒ Кооперативне навчання у групах/парах ☒ Інше <u>індивідуальний супровід асистента</u>
Указівки	Різні види вказівок: ☒ усні ☒ письмові ☒ демонстрація/моделювання ☒ привернення уваги учня ☐ Інше _____
Корекція поведінки	☒ Часті перерви ☒ Чітке визначення очікувань ☒ Робота в тиші ☒ Позитивні підкріплення ☒ Надання можливостей для вибору й альтернатив ☐ Надання можливості порухатись ☒ Близький безпосередній контроль ☒ Розміщення дитини у зручному місці
Матеріал та обладнання	☐ Книжки для сліпих, надруковані шрифтом Брайля ☐ Адаптовані версії книжок ☐ Затискачі, похилі дошки ☐ Інше _____
Організаційні питання	☐ Індивідуалізований розклад занять учня ☐ Інше _____
Сенсорні потреби	☐ Стежити, чи правильно учень користується: _____ окулярами слуховим апаратом _____ _____ допоміжним технологічним обладнанням ☐ Інше _____
Інше	Індивідуальні інструкції виконання завдань _____ індивідуальні дидактичні матеріали _____ _____ _____

*Заповнюється один раз і за потреби вносяться корективи

Індивідуальний навчальний план

Освітні галузі	Навчальні предмети	Кількість годин на тиждень у класах
Мови і літератури (мовний і літературний компоненти)	Українська мова	9
Математика	Математика	4
Природознавство	Природознавство	2
Суспільствознавство	Я у світі	1
Мистецтво	Мистецтво*/музичне мистецтво, образотворче мистецтво	1
		1
Технології	Трудове навчання	1
	Сходинки до інформатики	1
Здоров'я та фізична культура	Основи здоров'я	1
	Фізична культура**	3
Усього		21+3
Додаткові години на вивчення предметів інваріантної складової, курсів за вибором, проведення індивідуальних консультацій і групових занять		2
Гранично допустиме тижневе навчальне навантаження		23
Сумарна кількість навчальних годин інваріантної та варіативної складових, що фінансується з бюджету (без урахування поділу класів на групи)		26

Індивідуальна навчальна програма

Навчальний предмет: літературне читання.

Тема: мова і мовлення.

Довгострокова мета: удосконалювати навички читання вголос. Збагачувати словниковий запас. Розрізняти усне й писемне мовлення. Розвивати зв'язне мовлення.

Короткострокові завдання		Методи оцінювання. Дата і прогрес
1.9–4.9	<i>Читати вголос цілими словами. Співвідносити прочитане слово з малюнком. Вивчити вірш напам'ять. Вивчити п'ять нових слів на тему.</i>	4.9 Спостереження Зразки робіт
8.9–11.9	<i>Слухати текст. Давати відповіді на запитання вчителя за змістом прочитаного тексту. Вивчити слова ввічливості та використовувати їх у повсякденному житті.</i>	11.9. Картка спостереження Зразки робіт
15.9–18.9	<i>Читати вголос цілими словами (з поступовим переходом до фразового читання) доступні за змістом тексти. Слухання тексту. Вчити визначати разом з учителем причино – наслідкові зв'язки між описуваними подіями і вчинками дійових осіб (відповіді на запитання: хто? що зробив? чому? та ін.).</i>	18.9 Спостереження
22.9–25.9	<i>Читати вголос цілими словами (з поступовим переходом до фразового читання) доступні за змістом тексти. Слухання тексту. За допомогою та запитаннями вчителя висловлювати своє ставлення до описаних подій (учинків дійових осіб).</i>	24.9 Картка спостереження

*При досягненні окресленої мети визначається наступна й завдання на її реалізацію.

Умовні позначення:

- О* – учень оволодів умінням, досяг визначеної мети;
- СП* – спостерігається суттєвий прогрес;
- НП* – спостерігається незначний прогрес;
- ПН* – прогресу в досягненні конкретної мети немає

Методи оцінювання

- Зразки робіт
- Спостереження
- Контрольні аркуші
- Тестові завдання
- Стандартні тести

Індивідуальна навчальна програма

Навчальний предмет: українська мова.

Довгострокова мета:

- відповідати повним реченням на запитання за змістом прослуханого та прочитаного (*хто? що? де? коли?* та ін.);
- висловлювати емоційне ставлення до описаних подій (за допомогою вчителя);
- з допомогою вчителя розпізнавати та відтворювати розповідну, питальну, окличну та спонукальну інтонації.

Короткострокові завдання		Методи оцінювання. Дата і прогрес
вересень	Писати і читати вивчені рядкові та прописні букви (під контролем учителя). Визначати речення в усному та писемному мовленні, знаходити межі речень у тексті. Формувати практичні мовленнєві навички письма на основі доступних відомостей про речення як таке, що виражає закінчену думку.	Спостереження. Зразки робіт
жовтень	Списувати друкований текст по складах і цілими словами. Спільно з учителем перевіряти правильність написання слів шляхом орфографічного промовляння.	Спостереження. Зразки робіт
листопад	Писати під диктовку склади, слова. За допомогою вчителя складати текст (усно) за серіями сюжетних малюнків.	Спостереження
грудень	Писати під диктовку короткі речення. Читати написане речення. Відповідати повним реченням на запитання за змістом (<i>хто? що? де? коли?</i> та ін.).	Спостереження

*При досягненні окресленої мети визначається наступна й завдання на її реалізацію.

Умовні позначення:

- О* – учень оволодів умінням, досяг визначеної мети;
- СП* – спостерігається суттєвий прогрес;
- НП* – спостерігається незначний прогрес;
- ПН* – прогресу в досягненні конкретної мети немає

Методи оцінювання

- Зразки робіт
- Спостереження
- Контрольні аркуші
- Тестові завдання
- Стандартні тести

СТВОРЕННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ПРОГРАМИ РОЗВИТКУ
ДЛЯ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

ІНКЛЮЗИВНА ОСВІТА: КРОК ЗА КРОКОМ

Приклад 3

ЗАТВЕРДЖЕНО
Завідувач

Індивідуальна програма розвитку (ІПР)
(назва навчального закладу)

Дитина _____ Дата народження _____

Батьки або опікуни _____ Телефон _____

Адреса _____

Особливості розвитку: синдром Дауна _____

Дата вступу до ДНЗ: вересень 2015 р. Група _____

Чи отримувала дитина допомогу? Яку? Так, НРЦ (заняття з фахівцем з фізичної реабілітації для координації рухів і покращення тону м'язів)

Вихователь _____ Асистент вихователя _____

Строки дії програми: вересень 2015 р. – травень 2016 р. _____

Присутні на засіданні із приводу розробки ІПР:

Присутні	Дата	Присутні	Дата
Завідувач ДНЗ (ПІБ)	25.9.2015		
Вихователь (ПІБ)	25.9.2015		
Практичний психолог (ПІБ)	25.9.2015		
Мати дитини (ПІБ)	25.9.2015		

Перелік спеціальних і додаткових видів послуг:

Вид послуг	Кількість год. на тиждень	Місце проведення	Розклад
Заняття з корекційним педагогом	2	Кабінет корекційного педагога	Понеділок Середа
Заняття із практичним психологом	2	Кабінет психолога	Вівторок Четвер

Я ЗГОДЕН зі змістом ІПР.

Я мав змогу брати участь у розробці цієї програми.

Підпис батька (матері) або опікуна _____

Дата 25.9.2015 р. _____

*Заповнюється один раз і за потреби вносяться корективи.

Актуальний рівень знань і вмінь

На цій сторінці фіксуються відомості про рівень розвитку дитини, виявлені під час спостережень і досліджень: її вміння, сильні якості, стиль навчання (особливо якщо один зі стилів домінує), що дитина не вміє робити, у чому їй потрібна допомога тощо.

(Ім'я дитини) легко йде на емоційний контакт з добре знайомими людьми, дітьми. Починає виконувати певною мірою складні наслідувальні дії за дорослими.

Індивідуальні ігри дитини зводяться до маніпуляції різними іграшками. У випадку відсутності інтересу до іграшки (чи інших дидактичних матеріалів) дитина їх кидає на підлогу. Самостійно розкладає піраміду, складає за допомогою дорослого. Добре наслідує звуки тварин (собака, кішка, корова, курка).

Дуже любить музичні заняття, розваги, музику.

Мовлення дитини представлене окремими звуковими комплексами і поєднанням складів.

У цьому році дівчинка самостійно навчилася називати своє ім'я та прізвище (раніше цього не було). Мислення предметно-конкретне. Пам'ять механічна, емоційна, зорова. Увага нестійка та короткотривала.

При емоційному задоволенні свої почуття проявляє окремими вигуками, мімікою, жестами.

*Заповнюється три рази на рік (вересень, січень, травень) кожного навчального року.

Адаптація/модифікація класного середовища

Стиль навчання: Переважно слуховий Переважно візуальний
 Полісенсорний Переважно кінестетичний Переважно тактильний

Місце, умови	☐ Визначене місце ☒ На самоті ☒ У малій групі
Навчальні підходи	Часта/невідкладна реакція вихователя ☒ Об'єднання стилів навчання ☐ Спільне навчання ☐ Кооперативне навчання у групах/парах ☒ Інше: навчання в однолітків _____
Указівки	Різні види вказівок: _____ усні _____ письмові _____ демонстрація/моделювання _____ привернення уваги дитини ☐ Інше _____
Корекція поведінки	☐ Часті перерви ☐ Чітке визначення очікувань ☒ Робота в тиші ☒ Позитивні підкріплення ☒ Надання можливостей для вибору й альтернатив ☐ Надання можливості порухатися ☐ Близький безпосередній контроль ☐ Розміщення дитини у зручному місці
Матеріал та обладнання	☐ Книжки для сліпих, надруковані шрифтом Брайля ☐ Адаптовані версії книжок ☐ Затискачі, похилі дошки ☒ Інше: маніпулятивні іграшки _____
Організаційні питання	☒ Індивідуалізований розклад занять дитини ☐ Інше _____
Сенсорні потреби	☐ Стежити, чи правильно учень користується: _____ окулярами _____ слуховим апаратом _____ допоміжним технологічним обладнанням ☐ Інше _____
Інше	_____ _____ _____

*Заповнюється один раз і за потреби вносяться корективи.

Індивідуальна навчальна програма

Довгострокова мета: _____ три місяці (пізнавальний розвиток) _____
(Ім'я дитини) буде свідомо знаходити предмети (перелік предметів) за вказівкою та використовувати їх відповідно до призначення.

Короткострокові завдання	Методи оцінювання. Дата і прогрес
(Ім'я дитини) буде:	
<ul style="list-style-type: none"> Співвідносить назву предмета із самим предметом. 	Спостереження 13.10. – СП
<ul style="list-style-type: none"> Із заданим предметом виконувати одну дію з допомогою дорослого. 	Спостереження 14.10. – НП
<ul style="list-style-type: none"> Із заданим предметом виконувати одну свідому дію. 	Спостереження 18.10. – НП
<ul style="list-style-type: none"> Знайомство з однорідною множиною предмета (не більше чотирьох). 	Спостереження 15.10. – НП
<ul style="list-style-type: none"> Серед двох предметів знаходити заданий. 	Спостереження 10.10. – НП

*При досягненні окресленої мети визначається наступна й завдання на її реалізацію.

Умовні позначення:

О – дитина оволоділа вмінням, досягла визначеної мети;

СП – спостерігається суттєвий прогрес;

НП – спостерігається незначний прогрес;

ПН – прогресу в досягненні конкретної мети немає.

Індивідуальна навчальна програма

Довгострокова мета: три місяці (мовленнєвий розвиток)
Формування пасивного словника за лексичними темами (осінь, фрукти, ово-
чі); засвоєння конкретних назв, унікаючи узагальнених категорій. Вихователь
узгоджує з корекційним педагогом.

Короткострокові завдання	Методи оцінювання. Дата і прогрес
<i>(Ім'я дитини):</i> <ul style="list-style-type: none"> Засвоїть значення конкретних назв (листок, дерево), співвідноситиме назву із зображенням. Засвоїть значення конкретних назв (яблуко, груша), співвідноситиме назву із зображенням. Засвоїть значення конкретних назв (картопля, помідор, морква), співвідноситиме назву із зображенням.	<i>Спостереження 13.10. – НП</i> <i>Спостереження 14.10. – НП</i> <i>Спостереження 18.10. – НП</i>

*При досягненні окресленої мети визначається наступна й завдання на її реалізацію

Умовні позначення:

О – дитина оволоділа вмінням, досягла визначеної мети;

СП – спостерігається суттєвий прогрес;

НП – спостерігається незначний прогрес;

ПН – прогресу в досягненні конкретної мети немає.

Індивідуальна навчальна програма

Довгострокова мета: **(півроку) (соціальний розвиток)**

(Ім'я дитини) опанує навички суспільної поведінки, набуватиме соціальний досвід у взаємодії та комунікації з дитиною та дорослим. Коли чує звернення до себе від дорослого, у найближчі 3–5 сек. виконує те, про що просять у 9 випадках з 10-ти.

Короткострокові завдання	Методи оцінювання. Дата і прогрес
<p><i>(Ім'я дитини) буде:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Випереджати дію дитини, формулювати «інструкцію» до тієї дії, яку вона хоче виконати. • Давати таке завдання, виконати яке легко з фізичною допомогою дорослого (рука в руці). <p>Рівні підтримки: повна, часткова, самостійне виконання.</p>	<p><i>Спостереження 15.10. – НП</i></p> <p><i>Спостереження 12.10. – НП</i></p>

*При досягненні окресленої мети визначається наступна і завдання на її реалізацію.

Умовні позначення:

О – дитина оволоділа вмінням, досягла визначеної мети;

СП – спостерігається суттєвий прогрес;

НП – спостерігається незначний прогрес;

ПН – прогресу в досягненні конкретної мети немає.

СТВОРЕННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ПРОГРАМИ РОЗВИТКУ
ДЛЯ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

ІНКЛЮЗИВНА ОСВІТА: КРОК ЗА КРОКОМ

Приклад 4

ЗАТВЕРДЖЕНО
Завідувач

Індивідуальна програма розвитку (ІПР)
(назва навчального закладу)
II рік навчання

Дитина _____ Дата народження _____

Батьки або опікуни _____ Телефон _____

Адреса _____

Особливості розвитку: синдром Дауна _____

Дата вступу до ДНЗ: вересень 2015 р. Група _____

Чи отримувала дитина допомогу? Яку? Так, НРЦ (заняття з фахівцем з фізичної реабілітації для координації рухів і покращення тону м'язів)

Вихователь _____ Асистент вихователя _____

Строки дії програми: вересень 2015 р. – травень 2016 р. _____

Присутні на засіданні із приводу розробки ІПР:

Присутні	Дата	Присутні	Дата
Завідувач ДНЗ (ПІБ)	18.9.2015		
Вихователь (ПІБ)	18.9.2015		
Практичний психолог (ПІБ)	18.9.2015		
Учитель-дефектолог (ПІБ)	18.9.2015		
Мати дитини (ПІБ)	18.9.2015		

Перелік спеціальних і додаткових видів послуг:

Вид послуг	Кількість год. на тиждень	Місце проведення	Розклад
Заняття з корекційним педагогом	2	Кабінет корекційного педагога	Понеділок Середа
Заняття із практичним психологом	2	Кабінет психолога	Вівторок Четвер

Я ЗГОДЕН зі змістом ІПР.

Я мав змогу брати участь у розробці цієї програми.

Підпис батька (матері) або опікуна _____

Дата 18.9.2014 р. _____

*Заповнюється один раз і за потреби вносяться корективи.

Поточний рівень знань і вмінь

Початок року (II рік навчання)

На цій сторінці фіксуються відомості про рівень розвитку дитини, виявлені під час спостережень і досліджень: її вміння, сильні якості, стиль навчання (особливо якщо один зі стилів домінує), що дитина не вміє робити, у чому їй потрібна допомога тощо.

Педагог	<ul style="list-style-type: none"> - Лічба механічна в межах 5-ти; - кольори самостійно не називає, співставляє частково; - величини розрізняє частково; - у самообслуговуванні частково залежна (потребує допомоги дорослого у процесі прийому їжі, відвідування вбиральні, одягання та роздягання); - в образотворчій діяльності потребує сторонньої допомоги (підтримки засобів малювання (олівця, пензлика), постійного концентрування уваги на завданні, допомоги при орієнтуванні на аркуші). <p>(Ім'я дитини) потребує постійного супроводу педагога під час виконання різних завдань, оскільки спостерігається дефіцит уваги, розфокусованість</p>
Психолог	<ul style="list-style-type: none"> - Увага нестійка, мимовільна, емоційна, обсяг уваги знижений; - пам'ять механічна, зорова; - частково сформоване мислення за наочно-дійовим асоціаціями; - емоційно-вольова сфера на стадії формування. <p>Рівень розвитку пізнавальних процесів знижений (відповідає віку 2–3-річної дитини)</p>
Корекційний педагог	<ul style="list-style-type: none"> - Здатність до узагальнення відсутня; - співвідносить кольори з допомогою; - виконує просту інструкцію; - орієнтування у просторі – часткове, у часі – не сформоване; - уявлення про себе та оточуючих дуже примітивні (може назвати своє ім'я, прізвище, вік, але в малозрозумілий спосіб); - активний словник складається з окремих складів.
Медичний працівник	<ul style="list-style-type: none"> - Спостерігається зниження імунітету; - проблеми із зором (міопія, збіжна косина)
Інший фахівець (фахівець з фізичної реабілітації)	<ul style="list-style-type: none"> - Координація рухів порушена; - тонус м'язів низький; - порушення рівноваги (атаксія) (обстеження додається в портфоліо)

*Заповнюється три рази на рік (вересень, січень, травень) кожного навчального року.

**Адаптація/модифікація класного середовища
II рік навчання**

- Стиль навчання:** Переважно слуховий Переважно візуальний
 Полісенсорний Переважно кінестетичний Переважно тактильний

Місце, умови	☐ Визначене місце ☒ На самоті ☒ У малій групі
Навчальні підходи	Часта/невідкладна реакція вихователя ☒ Об'єднання стилів навчання ☐ Спільне навчання ☐ Кооперативне навчання у групах/парах ☒ Інше: скорочення обсягу матеріалу, зниження ступеня складності матеріалу, збільшення часу на виконання завдання, чергування видів діяльності
Указівки	Різні види вказівок: _____ усні _____ письмові _____ демонстрація/моделювання _____ привернення уваги дитини ☒ Інше: демонстрація зразка, виконання частини завдання спільно з педагогом, виконання завдання за алгоритмом (схемою)
Корекція поведінки	☐ Часті перерви ☐ Чітке визначення очікувань ☒ Робота в тиші ☒ Позитивні підкріплення ☒ Надання можливостей для вибору й альтернатив ☐ Надання можливості порухатися ☒ Близький безпосередній контроль ☒ Розміщення дитини у зручному місці
Матеріал та обладнання	☐ Книжки для сліпих, надруковані шрифтом Брайля ☐ Адаптовані версії книжок ☐ Затискачі, похилі дошки ☐ Інше _____
Організаційні питання	☒ Індивідуалізований розклад занять дитини ☐ Інше _____
Сенсорні потреби	☐ Стежити, чи правильно учень користується: ☒ окулярами _____ слуховим апаратом _____ аудіо/ЧМ приладдям _____ допоміжним технологічним обладнанням ☐ Інше _____
Інше	_____ _____

*Заповнюється один раз і за потреби вносяться корективи

**Індивідуальна навчальна програма
II рік навчання**

Довгострокова мета: (півроку) (соціальний розвиток)

(Ім'я дитини) володітиме навичками суспільної поведінки, набуватиме соціальний досвід у взаємодії та комунікації з дитиною та дорослим. Коли хоче мати певну іграшку, з якою грається інша дитина, вона бере в руки хорошу іграшку і пропонує дитині, яка має привабливу іграшку, обміняти іграшками. І робить вона це у 8 випадках з 10-ти.

Короткострокові завдання	Методи оцінювання. Дата і прогрес
<ul style="list-style-type: none"> • Створювати ситуації, які вчитимуть (ім'я дитини) обміняти іграшками з іншими дітьми. • Відпрацьовувати ситуацію обміну іграшками у малій групі (2–3 дитини), при цьому дорослий допомагає запропонувати іншій дитині здійснити такий обмін. <p>Рівні підтримки, які демонструють певну етапність у досягненні цілі: повна підтримка (фізична, вербальна та візуальна), часткова підтримка, вербальна інструкція, самостійне виконання.</p>	<p>Спостереження 28.09. – НП</p> <p>Спостереження 15.10. – НП</p>

*При досягненні окресленої мети визначається наступна й завдання на її реалізацію.

Умовні позначення:

О – дитина оволоділа вмінням, досягла визначеної мети;

СП – спостерігається суттєвий прогрес;

НП – спостерігається незначний прогрес;

ПН – прогресу в досягненні конкретної мети немає.

Індивідуальна навчальна програма
II рік навчання

Довгострокова мета: (на три місяці) (сенсорний розвиток).

(Ім'я дитини) знатиме і співставлятиме три кольори (червоний, жовтий, зелений); розрізнятиме предмети за величиною та на дотик.

Короткострокові завдання	Методи оцінювання. Дата і прогрес
(Ім'я дитини) буде:	
• Показувати червоний на прохання дорослого «покажи червоний».	Спостереження 29.9. – НП
• Знаходитиме червоний серед двох кольорів.	Спостереження 10.10. – НП
• Знаходитиме червоний серед трьох кольорів.	Спостереження 25.10. – НП
• Знаходитиме в оточенні предмети червоного кольору і показуватиме їх.	Спостереження 15.11. – СП
• Показувати жовтий на прохання дорослого «покажи жовтий».	Спостереження 18.11. – НП
• Знаходитиме жовтий серед двох кольорів.	Спостереження 26.11. – НП
• Знаходитиме червоний і жовтий серед трьох кольорів.	Спостереження 10.12. – СП
• Знаходитиме в оточенні предмети червоного і жовтого кольору і показуватиме їх.	Спостереження 16.12. – СП

*При досягненні окресленої мети визначається наступна й завдання на її реалізацію.

Умовні позначення:

О – дитина оволоділа вмінням, досягла визначеної мети;

СП – спостерігається суттєвий прогрес;

НП – спостерігається незначний прогрес;

ПН – прогресу в досягненні конкретної мети немає.

Приклад 5

ЗАТВЕРДЖЕНО
Завідувач

Індивідуальна програма розвитку (ІПР)
(назва навчального закладу)

Дитина _____ Дата народження _____
Батьки або опікуни _____ Телефон _____
Адреса _____

Особливості розвитку: знижений загальний психічний розвиток дитини
(синдром Альфи (синдром 9 р-) _____
Чи отримувала дитина допомогу? Яку? Ні _____

Дата вступу у ДНЗ _____ Група _____
Вихователь _____ Асистент вихователя _____
Строки дії програми _____ до _____

Присутні на засіданні із приводу розробки ІПР:

<i>Присутні</i>	<i>Дата</i>	<i>Присутні</i>	<i>Дата</i>
Завідувач	21.9.2015		
Учитель-логопед	21.9.2015		
Вихователь	21.9.2015		

Перелік спеціальних і додаткових видів послуг:

<i>Вид послуг</i>	<i>Кількість год. на тиждень</i>	<i>Місце проведення</i>	<i>Розклад</i>
Заняття з логопедом	2 год. на тиждень	Кабінет логопеда	Вівторок, четвер

Я ЗГОДЕН зі змістом ІПР.

Я мав змогу брати участь у розробці цієї програми.

Підпис батька (матері) або опікуна _____

Дата _____ 21.9.2015 р. _____

*Заповнюється один раз і за потреби вносяться корективи.

Актуальний рівень знань і вмінь

(Ім'я дитини) привели в дитячий садочок у віці 2 років і 3 місяців (16 липня 2015 р.).

У більшості випадків відповідає дією на звертання і прохання дорослого, часом не реагує на звертання. Проявляє допитливість, яку виражає переважно за допомогою жестів.

Словник дитини – на побутовому рівні. Хлопчик користується переважно простими іменниками та дієсловами. У хлопчика спостерігається порушена звуковимова, його мовлення часто важко зрозуміти, а йому складно висловлювати свої потреби за допомогою мовлення. Фонематичні процеси знаходяться у стані формування.

(Ім'я дитини) швидко звикає до нових умов. Спокійний, позитивний, витривалий. Емоційно реагує на музичні звуки, красу природи, зміни в доквіллі.

Недостатньо володіє навичками самообслуговування. З допомогою дорослого ходить по сходах, миє руки, одягається, роздягається, взувається. Намагається їсти самостійно. Хлопчику буває складно пояснити, що треба почекати (гарячий суп, каша) – починає капризувати. Дякує за їжу після нагадування («дя»).

Проявляє інтерес до іграшок, при цьому улюблених іграшок немає. Спостерігає за іншими дітьми, виявляє інтерес до їхніх ігор, бавиться біля дітей і час від часу вступає з ними в контакт. Хочє бавитися з іншими дітьми, проте не знає як, може просто їх зачіпати, торкатися до них.

(Ім'я дитини) складно слухати казку, музику разом з іншими дітьми, не відволікаючись (навіть кілька хвилин), постійно звертає на себе увагу.

Прощається з мамою без плачу.

*Заповнюється три рази на рік (вересень, січень, травень) кожного навчального року.

Адаптація/модифікація класного середовища

Стиль навчання: Переважно слуховий Переважно візуальний
 Полісенсорний Переважно кінестетичний Переважно тактильний

Місце, умови	☐ Визначене місце ☒ На самоті ☒ У малій групі
Навчальні підходи	Часта/невідкладна реакція вихователя ☒ Об'єднання стилів навчання ☐ Спільне навчання ☒ Кооперативне навчання у групах/парах ☒ Інше: навчання в однолітків _____
Указівки	Різні види вказівок: _____ усні _____ письмові _____ демонстрація/модельовання ____ привертання уваги дитини ☐ Інше _____
Корекція поведінки	☐ Часті перерви ☐ Чітке визначення очікувань ☒ Робота в тиші ☒ Позитивні підкріплення ☒ Надання можливостей для вибору й альтернатив ☒ Надання можливості порухатись ☐ Близький безпосередній контроль ☐ Розміщення дитини у зручному місці
Матеріал та обладнання	☐ Книжки для сліпих, надруковані шрифтом Брайля ☐ Адаптовані версії книжок ☐ Затискачі, похилі дошки ☒ Інше: іграшки за інтересом, кубики різної форми та кольору
Організаційні питання	☒ розклад занять і гуртків ☒ Інше: індивідуальна робота _____ та _____
Сенсорні потреби	☐ Стежити, чи правильно учень користується: _____ окулярами _____ слуховим апаратом _____ допоміжним технологічним обладнанням ☐ Інше _____
Інше	_____ _____ _____

*Заповнюється один раз і за потреби вносяться корективи

Індивідуальна навчальна програма

Довгострокова мета: (3 місяці).

Формувати навички самообслуговування, поступово зменшуючи допомогу дорослого.

Короткострокові завдання	Методи оцінювання. Дата і прогрес
<p>(Ім'я дитини) буде:</p> <ul style="list-style-type: none"> самостійно брати подушечку та сідати на заняття, потім самостійно вставати з килимка і класти її на місце; їсти самостійно та охайно; користуватись туалетом з допомогою; без нагадування казати слова «будь ласка», «дякую» (після обіду, допомоги дітей, дорослих, після отримання іграшки); підкочувати рукави і самостійно мити руки, користуватись милом, витирати руки рушником (знаходити свій рушник з-поміж інших); одягати і знімати одяг, складати його.	<p>Спостереження 13.10. – НП</p> <p>Спостереження 25.10 – НП</p> <p>Спостереження 31.10. – НП</p>

*При досягненні окресленої мети визначається наступна і завдання з її реалізації.

Умовні позначення:

О – дитина оволоділа вмінням, досягла визначеної мети;

СП – спостерігається суттєвий прогрес;

НП – спостерігається незначний прогрес;

ПН – прогресу в досягненні конкретної мети немає.

Довгострокова мета: (Змісяці).

Формувати навички орієнтування та комунікації, поступово зменшуючи допомогу.

Короткострокові завдання	Методи оцінювання. Дата і прогрес
<p><i>(Ім'я дитини) буде:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Буде називати кожну частину групи (центр діяльності) та висловлювати свої потреби, орієнтуючись на функціональні призначення кожної(го) з них <i>(хочу пити, хочу грати, хочу спати...)</i>; • впізнавати та називати ім'я знайомих дорослих (педагогів, персоналу закладу); • відповідати на звернене мовлення, повторювати за дорослим слова, наслідувати звуковимову; • вітатись, прощатись, висловлювати подяку; • спілкуватися з оточуючими, використовуючи різні засоби комунікації. 	<p><i>Спостереження</i> <i>15.10. – НП</i></p> <p><i>Спостереження</i> <i>23.10. – НП</i></p>

*При досягненні окресленої мети визначається наступна й завдання на її реалізацію.

Умовні позначення:

О – дитина оволоділа вмінням, досягла визначеної мети;

СП – спостерігається суттєвий прогрес;

НП – спостерігається незначний прогрес;

ПН – прогресу в досягненні конкретної мети немає.

Довгострокова мета: (3 місяці).

Формування вміння розрізняти та називати іграшки.

Короткострокові завдання	Методи оцінювання. Дата і прогрес
Формування: <ul style="list-style-type: none"> • вміння розуміти та виконувати мовні інструкції дорослого (<i>Принеси ляльку. Що це?...</i>); • уміння розуміти слова (<i>на, дай, візьми</i>); • уміння вживати дієслова наказового способу в однині (<i>коти, лови, біжи</i>); = • уміння звуконаслідувати у процесі виконання дій з іграшками.	<i>Спостереження</i> 12.10. – НП <i>Спостереження</i> 25.10. – НП

*При досягненні окресленої мети визначається наступна й завдання на її реалізацію.

Умовні позначення:

О – дитина оволоділа вмінням, досягла визначеної мети;

СП – спостерігається суттєвий прогрес;

НП – спостерігається незначний прогрес;

ПН – прогресу в досягненні конкретної мети немає.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Індивідуальна програма розвитку – це письмовий документ, який закріплює вимоги до організації навчання дитини з особливими освітніми потребами, зокрема визначає характер освітніх послуг і форм підтримки. Індивідуальний навчальний план та індивідуальна навчальна програма є структурними складовими індивідуальної програми розвитку.

Індивідуальний навчальний план визначає перелік навчальних предметів, послідовність їх вивчення, кількість годин, що відводяться на вивчення кожного предмета, та тижневу кількість годин.

Індивідуальна навчальна програма визначає зміст, систему знань, навичок і вмій, які повинні опанувати учні у процесі вивчення кожного предмета, а також зміст розділів і тем з їх відповідною адаптацією.

Команда фахівців – особи, які беруть участь у розробці індивідуалізованого навчального плану (педагоги, які безпосередньо працюють з дитиною, та батьки).

Додаткові спеціальні послуги – це навчальні послуги та втручання, які необхідні дитині для засвоєння програми.

Модифікація – пов'язана з трансформацією характеру представлення матеріалу шляхом зміни змісту або концептуальної складності навчального завдання.

Адаптація – змінює характер представлення матеріалу, не змінюючи зміст або концептуальну складність навчального завдання.

Довгострокові цілі – відображають широкі проблемні ділянки дитини в інтелектуальному, соціальному, емоційному розвитку, розвитку моторики, мовленнєвих навичок та ін..

Короткострокові цілі – послідовність етапів, які проходить учень при виконанні визначеної довгострокової цілі.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Асистент учителя в інклюзивному класі: навчально-методичний посібник / Н. М. Дятленко, Н. З. Софій, О. В. Мартинчук, Ю. М. Найда, під заг. ред. М. Ф. Войцехівського. – К.: ТОВ Видавничий дім «Плеяди», 2015. – 172 с.
2. Даніелс Е. Залучення дітей з особливими потребами до загальноосвітніх класів / Е. Даніелс, К. Стаффорд – Львів: Т-во «Надія», 2000.– 255 с.
3. Інклюзивна освіта. Підтримка розмаїття у класі: практичний посібник / Тім Лорман, Джоан Депплер, Девід Харві; пер. з англ. – К.: СПД-ФО Парашин І.С., 2010. – 296 с.
4. Колупаєва А. А. Професійне співробітництво в інклюзивному навчальному закладі: навчально-методичний посібник / А. А. Колупаєва, Е. А. Данілявічутє, С. В. Литовченко. – К.: Видавнича група «А.С.К.», 2012. – 197 с. – (Серія «Інклюзивна освіта»).
5. Міністерство освіти і науки України офіційний веб-сайт Нормативно-правова база http://old.mon.gov.ua/ua/activity/education/56/693/normativno_pravova_baza11/.

ДОДАТКИ

Додаток А

ЗРАЗОК

(Інструктивно-методичний лист від 18.05.12 № 1/9-384
«Організація інклюзивного навчання загальноосвітніх навчальних закладах»)

**Індивідуальна програма розвитку (ІПР)
(Назва навчального закладу)**

Дитина _____ Дата народження _____

Батьки або опікуни _____ Телефон _____

Адреса _____

Особливості розвитку _____

_____

Чи отримувала дитина допомогу? Яку? _____

_____

Дата вступу в навчальний заклад _____ клас/група _____

Учитель/Вихователь _____

Асистент учителя/Асистент вихователя _____

Строки дії програми з _____ до _____

Присутні на засіданні із приводу розробки ІПР:

<i>Присутні</i>	<i>Дата</i>	<i>Присутні</i>	<i>Дата</i>

Перелік спеціальних і додаткових видів послуг:

<i>Вид послуг</i>	<i>Кількість год. на тиждень</i>	<i>Місце проведення</i>	<i>Розклад</i>

Я ЗГОДЕН зі змістом ІПР.

Я мав змогу брати участь у розробці цієї програми.

Підпис батька (матері) або опікуна _____

Дата _____

Пристосування/модифікація навчального середовища

Місце, умови	☐ Визначене місце ☐ У малій групі
Навчальні підходи	Часта/невідкладна реакція вчителя/вихователя ☐ Об'єднання стилів навчання ☐ Спільне навчання ☐ Кооперативне навчання у групах/парах ☐ Інше _____
Указівки	Різні види вказівок: _____ усні _____ письмові _____ демонстрація/моделювання _____ привертання уваги учня ☐ Інше _____
Корекція поведінки	☐ Часті перерви ☐ Чітке визначення очікувань ☐ Робота в тиші ☐ Позитивні підкріплення ☐ Надання можливостей для вибору й альтернатив ☐ Надання можливості порухатися ☐ Близький безпосередній контроль ☐ Розміщення дитини у зручному місці
Матеріал та обладнання	☐ Книжки для сліпих, надруковані шрифтом Брайля ☐ Адаптовані версії книжок ☐ Затискачі, похилі дошки ☐ Інше _____
Організаційні питання	☐ Індивідуалізований розклад занять учня ☐ Інше _____
Сенсорні потреби	☐ Стежити, чи правильно учень користується: _____ окулярами _____ слуховим апаратом _____ допоміжним технологічним обладнанням ☐ Інше _____
Інше	_____ _____ _____

Стиль навчання: Переважно слуховий Переважно візуальний
 Полісенсорний Переважно кінестетичний Переважно тактильний

Поточний рівень знань і вмінь

На цій сторінці фіксуються відомості про рівень розвитку дитини, виявлений під час спостережень і досліджень: її вміння, сильні якості, стиль навчання (особливо якщо один зі стилів домінує), що дитина не вміє робити, у чому їй потрібна допомога тощо.

Індивідуальна навчальна програма

Довгострокова мета: _____

_____

Короткострокові завдання	Методи оцінювання. Дата і прогрес

Умовні позначення:

О – учень оволодів умінням, досяг визначеної мети;
СП – спостерігається суттєвий прогрес;
НП – спостерігається незначний прогрес;
ПН – прогресу в досягненні конкретної мети немає.

Методи оцінювання:

Зразки робіт
Спостереження
Контрольні роботи
Тестові завдання
Стандартні тести

**Нормативно-правова база у галузі освіти дітей
з особливими освітніми потребами**

- **Закон України** «Про внесення змін до законодавчих актів України з питань загальної середньої та дошкільної освіти щодо організації навчально-виховного процесу» від 6 липня 2010 року № 1224.
- **Закон України** «Про внесення змін до деяких законів України про освіту щодо організації інклюзивного навчання» від 5 червня 2014 року № 1324.
- **Концепція розвитку інклюзивної освіти** (наказ Міністерства освіти і науки від 1.10.2010 р. № 912).
- **Указ Президента України** від 30 вересня 2010 року «Про заходи щодо забезпечення пріоритетного розвитку освіти в Україні».
- **Указ Президента України** від 19 травня 2011 року № 588 «Про заходи щодо розв'язання актуальних проблем осіб з обмеженими фізичними можливостями».
- **Постанова Кабінету Міністрів України** від 15 серпня 2011 року № 872 «Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах».
- **Інструктивно-методичний лист** від 18.5.12 № 1/9-384 «Організація інклюзивного навчання загальноосвітніх навчальних закладах».
- **Методичний лист** від 26.7.12 № 1/9-529 «Психологічний і соціальний супровід дітей з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного навчання».
- **Методичний лист** від 2.1.13 № 1/9-1 «Про визначення завдань працівників психологічної служби щодо запровадження інклюзивного навчання».
- **Наказ МОН України** від 6.2.2015 № 104/52 «Про затвердження Порядку комплектування інклюзивних груп у дошкільних навчальних закладах» зареєстровано в Міністерстві юстиції України 26 лютого 2015 року за № 224/26669.
- **Наказ Міністерства** № 134 від 12.2.2015 «Про затвердження Типових навчальних планів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів III ступеня для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку».
- **Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту** та Національної академії педагогічних наук України від 23.6.2011 № 623/61 «Про внесення змін до Положення про центральну та республіканську (Автономна Республіка Крим), обласні, Київську та Севастопольську міські, районні (міські) психолого-медико-педагогічні консультації», зареєстрованим у Міністерстві юстиції 06.12.2011 за № 1407/20145.
- **Наказ Міністерства освіти і науки України** від 04.06.2013 № 680 «Про організацію діяльності психолого-медико-педагогічних консультацій».
- **Класифікатор професій** – доповнено посадою асистента вчителя (наказ Держспоживстандарту від 28.7.2010 р. № 327).

- **Типові штатні нормативи** загальноосвітніх навчальних закладів, затверджені наказом Міністерства освіти і науки від 6.12.2010 р. № 1205, зареєстрованим у Міністерстві юстиції 22 грудня 2010 р. за № 1308/18603.
- **Постанова КМУ** від 18 серпня 2012 р. № 635 «Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 14 квітня 1997 р. № 346 і від 14 червня 2000 р. № 963» – введено посаду асистента вчителя до переліку посад педагогічних і науково-педагогічних працівників.
- **Лист МОНмолодьспорту** від 25.9.2012 № 1/9-675 «Щодо посадових обов'язків асистента вчителя».
- **Лист МОНмолодьспорту** від 28.9.2012 № 1/9-694 «Щодо введення посади вихователя (асистента вчителя) у загальноосвітніх навчальних закладах з інклюзивним навчанням».
- На підставі рішення науково-технічної ради Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства від 29.12.2011 № 102 наказом Міністерства від 30.12.2011 № 420 затверджено Зміну № 3 до державних будівельних норм ДБН В.2.2-3-97 «будинки та споруди навчальних закладів», які набрали чинності з 1 липня 2012 року.
- **Постанова КМУ** від 8 грудня 2010 р. № 1149 «Деякі питання розподілу обсягу міжбюджетних трансфертів» (зі змінами № 881 від 12.9.2012).
- **Наказ Міністерства освіти і науки України** від 23.7.2013 № 1034 «Про затвердження заходів щодо впровадження інклюзивного навчання в дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладах на період до 2015 року».
- **Наказ Міністерства освіти і науки України** від 14.6.2013 № 768 «Про затвердження заходів щодо забезпечення права на освіту дітям з особливими освітніми потребами, у тому числі дітей-інвалідів».
- **Інструктивно-методичний лист** від 8.8.2013 № 1/9-539 «Про організаційно-методичні засади забезпечення права на освіту дітям з особливими освітніми потребами».
- **Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року** (Наказ Президента України від 25 червня 2013 року № 344).
- **Постанова КМУ** від 1 серпня 2012 року № 706 «Про затвердження Державної цільової програми «Національний план дій з реалізації Конвенції про права інвалідів» на період до 2020 року».
- **Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України** від 1.10.2012 № 1063 «Про затвердження Плану заходів щодо виконання завдань і заходів Державної цільової програми на період до 2020 року».
- **Наказ Міністерства освіти і науки України** від 28.01.2014 № 80 «Про затвердження Типових навчальних планів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку (початкова школа)».
- **Методичні рекомендації** про організацію навчально-виховного процесу учнів з розумовою відсталістю та затримкою психічного розвитку (лист Міністерства освіти і науки України від 13.08.2014 № 0/9-413).
- **Лист Міністерства освіти і науки України** від 13.08.2014 № 0/9-414 «Про забезпечення безперешкодного доступу до навчальних закладів».

МЕТОДИЧНЕ ВИДАННЯ

СТВОРЕННЯ
ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ПРОГРАМИ РОЗВИТКУ ДЛЯ ДІТЕЙ
З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

Укладачі: Інна Луценко, Наталія Заєркова
Під загальною редакцією Наталії Софій

Усі права застережені.

Жодна частина цієї публікації не може бути відтворена в будь-якому вигляді та будь-якими засобами без попереднього письмового погодження з проектом «Інклюзивна освіта: крок за кроком».

РОЗПОВСЮДЖУЄТЬСЯ БЕЗКОШТОВНО

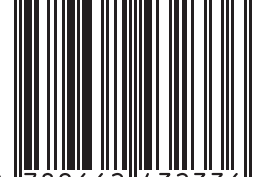
Підписано до друку 26.05.2015. Формат 60x841/8.
Друк офсетний. Гарнітура Calibri.
Умовн. друк арк. 7,5.
Наклад 700 прим.

ТОВ «Видавничий дім «Плеяди»
Свідоцтво ДК №3653

Друк СПД ФО «Парашин К. С.»

ISBN 978-966-2432-33-6

9 789662 432336